

ДЕ-ФАКТО

Роман

ЧАСТИНА ТРЕТЯ *)

9.

— Хороше,—сказав Петрунь,—діло на мазі.

Петрунь у сільраді. Ходить до РВК, грає в шахи, випиває таки ж у сільраді, але виключно після одинадцятої години ночі. Потім матюкається на адресу „шпінгалетів“, інтелігентів за його лексиконом. За поясом носить нагана й ходить, до лісу ловити дядьків із дровами,—ніхто його не посилає, сам з охоти,—охота гірше неволі.

Надвечір вибирається з дому, іде білою дорогою на Крежмінського зруб і повертає, а потім серед ідилічної тиші в лісі літньої ночі, бубонить його голос:

— Ну, ну, ну! Складайте, дядьку, та поїдемо. Не прискайтеся. Зрізали, то й складайте... Хороше, хороше! Ось дайте я вам поможу.

Потім дядько йде коло воза й лається, віз скрипить, пісок свище під обіддям, а Петрунь іде, пошвиствує і дивиться на синє, глибоке небо, запорошене зорями.

Раз Юрко йшов на хутір, як хтось коло зрубу обізвався з рову, таким голосом, наче будить, тихо й однотонно:

— Юрко.

Глянув—Петрунь завернувся в шинелю, лежить на траві і зве.

— Дядя одного хочу спіймати. Сідай. Побачиш, як він буде артачитися. Заведем у сільраду...

А щоб зібрати хлопців, згодився:

— Хороше, діло на мазі.

* * *

В неділю Юрко стояв за столом перед тим, як почати доповідь у школі: „Що таке комсомол та яке його значіння“. Доки всідалися, вмошувалися на роялі, на вікнах, на партах, понад стінами, доки кашляли й сякалися, думав:

„Ану, що з них буде?“

Якось трошки не так зробив, як треба було: хлопців підготував і сказав після доповіді просто підходити й записуватись в ініціативну групу, а кому можна до комсомолу, він у доповіді скаже.

Тепер дивився і знав: першим у розвалку підійде до столу й запишеться Степан. Комсомолец із нього буде... хто зна який. Може відчує своє право й буде сікатися до кожного,—задирика ж і скучно йому... Хоча мабуть робитиме і вчитиметься,—зголодався, іноді аж горить, як без води; розтирає голі розкриті груди й жалується: ти щасливий, Юрко, ти вчишся, а я в селі тут,—досадно! Ой, досадно! Помахуй тільки ногою за кругом у будень, а в свята на вулицю,—та й скучно: витягаєш кіяку з плота й валиш по голові якого-небудь Мирона чи Миколу... а що ж інше робити! Пішов із Чугаєм різати дрова, він же мені глини привіз, а піймали і в суд... Тепер розвага: скажу експлоататор, скажу продавався йому за глину й пішов красти дерево. Хай буде суд, у чім справа!

*) Див. „Молодняк“ №№ 5, 6—7, 8, 9, 10, 11.

Степан сидить тепер на вікні й пильно, з зависливою жадобою дивиться на Юрка.

Коло нього стоїть, обіпершись ззаду руками на лутку, Панасок. Цей вчився два роки в українській гімназії, потім зупинився в селі, оженився, виділився від багатих батьків, тепер головою в читальні (ні читальні, ні членів немає.—Хто тебе вибрав на голову?—питає Юрко.— Ніхто не вибрав, Адамчук наставив: каже, будь головою). Проводить час у сільраді, „качає“ самогон у дядьків... Його плесковате почорніле обличчя нічого доброго не обіцяє, і Юрко думає:

„Всяких треба. Там самі одберуться“...

Скучні очі, маленькі й тупі в Панаска.

Через кілька дядьків, через голову сільради насмішкуватого злого Адамчука, що тепер якось неясно всміхається, Юрко переводить очі на Бучову студентку Оксану, на Філю з великою муринською головою, на двох поповичів, близнюків, на Валя—поміщицького сина, що вже кілька літ робить підручним у машиніста коло паровика на млині... На Вальові Юрко зупиняється. Симпатичне, приємне обличчя його приковує: в нього такі риси—чорні викреслені брови, невеликий рівний ніс, губи червоні, а щоки смагляві... У Валі єсть нахабна сміливість, упертість і переконання у своєму пролетарському бутті. Од цього переконання він сміливо виступає перед дядьками з словом і говорить цілими годинами про всілякі справи в неділю в потреби́лівці...

В одну мить напруженою думкою зважив можливості майбутньої організації. І вже починаючи доповідь, знову подивився на Степана, усміхнувся. Хлопець витяг шию і, здавалось, сам збирається говорити, навіть рота розкрив. Чітке обкреслене його обличчя виказувало його повне співчуття і виглядало віддано. Хотілося, щоб більше було таких хлопців у комсомолі, хоч він, Степан і бив іноді морди й часто знімав галас на кутку. Було видно, що в Степановім бажанні робити і вчитися шумує та снага, що її породжує село в епоху свого піднесення.

Така от Катя. Стоїть коло Степана, спокійна, тиха, погідні очі дивляться на Юрка, як на хорошого брата. Комсомолкою буде славною: виконуватиме завдання, ретельно ходитиме на читки й на збори, прислухатиметься й робитиме в гуртках.—І так здається сприйматиме все комуністичне, що в газетах звучить шаблоном, а потім поговориш і почувеш, що шаблон той увійшов у плоть, кров і думку: що шаблон той ожив—і Катя, комсомольська робітниця... може бути в наймицькому сількомі, може секретарем—колись, і слухатимуть, бо спокійна і пряма, а підтримує її райком... Таких багато.

Оживає село, бідняцтво... Метушливо кликали в садку захоплені й гарячі ті, що вже з ними розмовляв:

— Ну, підемо! Збирайтеся!

Петрунь говорив з Адамчуком про збори. Степан збирав хлопців, замели школу, розставили парти попід стіни. Жваво говорили про майбутній осередок та про його роботу. Малописьменний Ганчар Нечипір пропонував записуватися зразу в гуртки, щоб утерти носа інтелігенції, інші говорили про спортмайдан, і Валько договорювався з сільрадою, щоб дали на устаткування перехваченого в дядьків дерева. А зате потім комсомольці помагатимуть ловити з дровами.

Все це шуміло, раділо й бігало, а як зібралось й розсілося на столі, коло Юрка умостився дядько Калим, голова комнезаму, побідно поглядав на присутніх, усміхався й махав ногами.

— Оце і в нас. Оце добре! Казав я давно, що треба... А Гармата зробить, це впертий хлопець. Дійствительно! Як візьметься, так зробить,—

мовив стиха до комнезамщика у фуфайці з чудною генеральською бородою, і поглядав на Адамчука.

До Юрка говорив:

— Ти над ними пастухом будеш?

— Кого виберуть, побачимо, дядьку Калиме,—усміхнувся Юрко.

— Ти їх, Гармато, зараз у комнезам, та нам допоможеш у ділах рук наших... Потому, як отой з чотирма очима,—скосив на голову сільради,—дуже розпоряджається. Панок. Толку в селі немає і на ніготь, а він шайкує з панками, з баришнями, з Бучою... От тепер ми його комсомолом! Ха-ха-ха...

Комнезам сміється.

Підморгує дядько Калим, петлюрівський повстанець, червоний партизан, а тепер голова комнезаму,—дружно підморгує Юркові, вусом ворушить:

— А ми його комсомолом!

Юрко був підтриманий і почував себе живо і трошки героєм дня. Говорив гаряче, бо стільки слів було!

— Плутались ми... Все село плуталось. Тепер знаємо: комсомолу нам треба, комуністів. Тільки не валандатись щоб, а щоб учитись, щоб знати, який порядок у нашій пролетарській державі. Та щоб і собі таке робити. А то повстання було,—до чого воно? Кому? Морочили голови людям усякі Лебеді та юнкери, а нам від того збитки одні, і самі собі ми ці збитки робили. Бо хіба ж хто знав, коли не було в селі передніх людей з глуздом? Запаморочили голови всім. Десять властей і всякий на своє тягне, і чорт його знає, хто кращий і кого слухати. Не було кому сказати, так увесь час і плутались. І кооператива не влаштуємо ніяк і в сільраді толку нема, і ніде... А чому? Тому, що немає людей, які стежили б за тим, як іде життя в державі, що знали б, що й коли зробити і як. Нам не досить того, коли хто прийде та газетку привезе... От і шефи наші шановні,—он зараз увійшли як раз—приїжджають до нас раз на місяць—і на тому їм спасибі,—а своїх людей у нас немає... От комсомол їх і повинен готувати: гарних хазяїв, своїх політиків, що знали б і могли б сказати, як краще жити, як ладити бідності нашій...

Юрко говорив довго, легко, просто. І всі слухали наче трошки здивовано: мовляв, дивись ти який! Хто б сподівався з наймита!

А потім почали записуватися. Підходили, каракато виводили на листку „Очіпок“—сміливо написав гострими літерами Степан. „Сокирка“—вивела по-школярському Катя. „Коліщук“—накрутив Ганчар і в кінці, коло твердого знаку зробив поламаний розчерк.

Петрунь узяв перо, помахав над папером і швидко, швидко частокольчиком начеркав усе нижчими й нижчими літерами, що ближче до кінця. Прізвище його довге—то й виходить як огорожа—Каштановатий. Підписався Вальо рівно й гарно й Бучова Оксана, „стеснітельна“ дівчина, без розчерків підписала листок.

— Хіба ї мені зареєструватися?—запитав дядько Калим, потираючи шерсткі руки.

Юрко засміявся і протяг листка.

— Пишіть, дядьку, скільки того діла!

— Ні! ні! Хай вам добро буде з вашим комсомолом! Запишись, а тоді й заставлять ленинців водити. Не хочу я—не личить із такою бородою,—махнув рукою і одвернувся, обводючи очима людей.

Після зборів підійшов ще не старий чоловік, високий і свіжий з лиця, подав папірчика.

— Вам заява, товаришу Гармато.

Юрко здивовано розгорнув папірця. Синім олівцем було написано:

До завідувача комсомолу т. Гармати Юрія

Лісника Магдалінчика

З а я в а.

Позаяк ліс розхищають і міняють за самогонку й за пшеницю на степу, то прошу призначити мені на допомогу товаришів комсомольців, щоб не розхищали державного майна, оскільки я не можу сам справитися.

Прохач *Магдалінчик*

Юрко сказав, що це вони робитимуть, коли сільраді негайно треба буде хлопців... Але взагалі це не основна робота комсомолу...

* * *

Йшли додому з Степаном.

В руках у Юрка був розгорнутий лист—він переглядував усі вісімнадцять підписів і вони вдвох обговорювали членів ініціативного гуртка. Декого треба було викинути, от як Бучову панну—це при передачі в окружком—так вирішили.

Справа осередку стояла на мазі.

10.

На заході ще ясно, а з сходу наступає синя хмара, спокійна, не грозова, посувається вгору й витягає за собою ніч уквивалом. Літній вечір м'яко, ласкаво підходить, огортає несміливо землю. Вершками затілися над копанкою високі вільхи і звільна почашають. Перейшла хубодоба з лісу, зрідка тільки яка-небудь хазяйська дитина помалесеньку йде за тельбатою короною,—відстало від усіх пастухів, щоб допасти, щоб не витрухалось.

Юрко швидко йде левадами. В лісах переганяє хлопців, дівчат, розплетених не заручених дівчат. Вони тьопують підтичками по литках, поспішають і весело гомонять.

Догнав пишну Ганнусю. Коси розпустила й наділа вінок. Головою похитує.

— Чого це ти молодухою?

— І не снилося.

— А чого у вінку?

— До хреста йду. Цілу ніч будемо. Марійка йде, Оксанка. Юрко, і ти будеш із нами?

— А гарно на досвітках буде?

— Свят, свят, свят... Диви-но ти на нього. До чуда йдемо, а не на досвітки.

— Та до чуда ж... У кушах співатимете священних пісень... Потім не одна від духа свята народить...

Ганнуся дивиться перелякано. Пішов швидше, покинув гурт, поспішав і говорив до себе:

— Наталю! Наталю! Ти ж будеш? Я ж застану тебе?.. А ні, то найду! Найду, Наталино!

А біла хреста ходив поміж гурточками, що табором на ніч ставали, підходив до вогнів на перехресних шляхах, придивлявся до обличь.

Було своєрідне якесь христове життя на полі.

В інших місцях воно пахло безглуздими тупими молитвами, в інших молодістю, інтригою і святочним настроєм.

Зустрів Філя. Він бродив теж поміж людьми десь, та шукав Ганнусю. Мабуть сказала, що прийде.

Фільо закоханий в Ганнусю. Він каже, що Ганнуся дівчина з вітамінами і тут же з'ясував, що то таке вітаміни. Він любить якось чудно: читав Юркові свою поему про дівчину в батисті й дівчину в десятці. Ганнусі присвячував поему.

Тоскую

За кров'ю!

Твоєю

Ревную

До півників вишитих гладдю

Груди твої.

І абстрабую

Любов

В алькогольну молитву

На блідість батистову

І на місячні ореоли...

Ходить Фільо в сутінках, шукає Ганнусі, а Ганнуся виглядає Філя, і Фільо знаходить Ганнусю. Довго підслухає, підглядає, ходить наслідді, а підійти чомусь не хоче, наче боїться. Говориш із ним—не слухає, а говорить—захибається й утирається хустинкою.

І Юрко шукав, але Юрко не знайшов.

* * *

Блудив полем, пішов на рів під ліс і ровом до першого села...

Траурно ліс мовчав. Сумний і осиротілий, безлюдний. Наче господарка вибралась із дому, і в хаті запахло пустою.

Переплели тоскні хвилини роботу, захват науку. Заснувала за дівчиною печаль, тиха й захована. Переплела химерними нитками життя, і вся Юркова робота вишивками по тій химерній канві.

І телер—ходив і шукав її. Єдиним устремлінням блищали очі, витягувалась шия і хотілося звести руки, благаючи когось про щось.

— Наталино! Я шукаю тебе!..

Червоно сховався місяць.

* * *

Загусли, потемніли садки, як вода. Чорна трава в коліно й пахне дика конюшина. На другім кутку гавкає чутно собака. Хтось на ночліг запізнився, жене по вулиці—ту-пу-пу! ту-пу-пу... Заверещав дико—і-і-і-х... зірвався голосом і знову тихо.

Рідкодуби сплять.

Сму-тний ве-е-е-чір

Сму-тний ра-нок...

... і не доспівав. Хтось левадою іде самотній, задумався і затягнув високим підголосником.

А десь стоїть дівчина біля хвіртки та й прислухається, куди йде отой голос на городах? Чи не до неї... Душної ночі жде свого судженого і як же досадно, коли затихне пісня напівслові й покине тебе без вісти.

Калатає віз тихо, але дуже чутно за горбом: кла-кле-кла-кла...—Хтось спускається до млинів на Марусин місток; коні мабуть, впираються передніми ногами в камінчасту дорогу, рвуть голови вгору і страшно, щоб не порвалися дядькові нашільники. І коли слухаєш серед ночі таке чутне клацання,—думаєш тоді: спуститься фіра в яр, фукатимуть коні, а дядько підійде до воріт, постукає пужалом потику, тоді з клуні вийде Оксана...—Чого вам, дядьку?—Дай, дочко, відра коней напоїти. — Оксана винесла з сіней відро, а дядько, як остигнуть коні,

дістане ручною ключкою води з холодної кринички, засвище, любовно розправить чолку одній, другій коняці—поки питимуть воду... і поїде далі.

Глибоко, глибоко в копанці зорі застигли. Пірни—дістанеш.

Враз:

— Хло-о-о-о...—вихилястий і слухняний голос зникає бузьком за хмарою і знов виринає—о-о-... Це ж Василенко, хто не знає його голосу, його пісень! Як заспіває, кидають матері вечерю варити, на поріг виходять і завжди ото: Як була я молодою знала такого співуна... і зідхне.

Десь заскучав Василенко, наспівався, пішов понад річку, долоню до рота нижче щоки, голову закинув...

— Слу-у-уха-а-ай Га нна—При-ти-чи-на—хлі-і-і-б-ле-пкий пе-че-е-е!..

Юрко зупинився недалеко дому, сів на тесаних стовпах у далекого сусіди під клуню, хмаркою випускав клубок диму, потім уздогонку по силах гострий струмок. Струмок доганяв хмарку, закручуючи її вихорем і танув проти місяця. Хотілося відпочити, ніч була чиста, пахуча й почувалось, що по селу бродять у темноті парубки й не спиться дівчатам.

Зачувши дивну інформацію про Ганну Притичину, Юрко встав—так краще було прислухатись, а згадав, що буде цілий звіт...

— На-та-лка—Ба-сен-кова — па-руб-ків — цу-ра-є-ться—а — до-ком-со-моль-ців — під-си-па-єть-ся... слу-у-у-хай-те!..

Хіба Наталка Басенкова!—За яром хата. Стоїть на ворота обіперлася грудьми смаглянка, синюваті білки великі, повні губи, з-поміж дощок два стовпці—литки. Бой! Але хіба вона до комсомолу йде?! Це б гарно. Удовина дочка, заробітниця...—мигнуло в голові, а парубок далі вигукує:

— Бу-чо-ву — Окса-ну — з — ком-со-мо-лу-гна-ли,—а — во-на — на-те-плю-вати — хо-ті-ла... Слу-у-у-хай-те...

— Сто чортів твоєї матері, куркуляка.

Слухаючи про якусь Марійку, що в три кожухи на засторонки стеле, а сама четвертим простеляється, Юрко згадав клуб. У попа одвоювали кімнату. Тісно хлопцям, за місця гризуться, на рояль кілька лізе, попотіють, не хотять слухати.

„А тут отака трибуна бісового батька й отакий звіт“!

Ще нагадалось: на слупі, коло попового перелаза, приклеєно об'яву, на листку з поганого зошита в арифметику.

В суботу ввечері комсомольці влаштовують вечір молоді.

Буде доповідь про новий побут, своя оркестра й п'єса. Танці будуть, але не до ранку. Квитки від 5 до 10 коп. Гроші на користь хати-читальні“.

А вгорі хтось написав вуличну лайку олівцем: ..мамі твоїй.

Остання інформація вразила Юрка. Василенко вигукував чутко на все село:

— Дів-ча-та—це... (визначав дівчат, що вінка дівочького не загубили), ре-ги-струй-те-ся — в — ком-со-мо-о-о-олі!..

Може кілька літ тому невтриманий задьористий Юрко вийшов би зараз на леваду й вигукнув би, що треба, на все село—чорт вашій матері... Але зараз... Якось не йде. Юрка всі знають у селі, в читальні, радяться, дядько Калим смішно потискає руку,—тепер не личить.

Але... Що це?

— Го-оп-, го-оп—дзвінко, стрімко, нахабно на леваді. Голос так і захвачує,—не слухати не можна...

— Слу-хай-те! Гей-гей-гей!.. Приходьте на комсомольські до-о сві-ки!.. Будуть музики, театр і танці... Гей-гей-гей..

— У су-бо-о-о-ту...

Це десь на леваді, чи в дубині... свій хтось..

Швидко, швидко через город, межою... Краплиста роса б'є по колі-нах, зарощує штани. Городина дрімає густою зеленню, як озеро...

— Фю-уу!..—свиснув Юрко.

— Фю-у-у...—в тон обізвалося на горбу під дубами...

Пройшов через долину стежною через конюшину й зустрів Степана.

Парубчак ішов назустріч, зупинився і запитав:

— Юрко?.. А я тут викликаю... Як йому можна, то чому ж мені... Ти чув? Хочеш, я ще.

— Не треба. У нас є об'ява,—усміхнувся Юрко.

* * *

Близько першої Юрко дома. Позачинено. Тихо. Ссбака полащився та й ліг. На сідалі киркають кури.

Ніч.

Тихесенько подзвонив у вікно.—Ксеню... Ксеню!..

— Це ти, Юрко? Не стукай—сіни не зачинені.

Ганнуса з садка обізвалася.

— Це ти, Ганнусю?

А Фільо щасливо сміється:—Ні, це я, Юрко. Ну, так і Ганнуса...

11.

Фільо томився своїм проектом—зрізати хреста. Він проходив до Юрка навіть іноді серед білого дня до кузні, нервував і з досадою говорив натяками при людях:

— Ну, Юрку, потенційальні можливості час перетворити на кінетичні...

Юрко, розуміючи зміст тільки слова „час“, відповідав затурбовано:

— Час і пора... В тебе вже все приготовлено..

Юрко завидував на ініціативність Філіну. Фільо цю справу надумав. Фільо перший придумав, як зробити пилку. Фільо зготував усе... Фільо взагалі вміє винайти щось цікаве й незвичайне, й тоді вже віддається ввесь своїй цікавості й незвичайному.

Малим він вічно возився з чарівним лихтарем, улаштовував із Со-ломоном і з поповичами кіно, любив клеїти скрипку, коли бувало батько п'яним поб'є, і в школі завжди турбувався над винаходом вічного двигуна й видумував то на принципові катушки Румкорфа, то на принципові механіки: якісь шари й сторчові труби зарисовував у проєкті, й ніс до лектора по фізиці. А той довго сидів над ними, вишукуючи моменту неможливості вічного двигуна. В це літо Фільо влаштував у себе в хаті електричного дзвінка, зарядивши перед тим старі елементи з фізичного кабінету курсів.

Останнім його інтересом було чудо. Спочатку казав—от їх тисячі, а я піду й вистрілю при них... і побачать, що ніякої крові немає: хай загину як андреевський Сава, а вистрелю!—Але загинати Фільові ще не хотілося і він вирішив: удвох зріжемо...

Врешті після свята Іллі, коли натовп коло хреста задушив кількох людей до смерті, у Філя прокинувся порив до героїзму.

Юрко підтримував.

* * *

Увечорі готувалися йти.

У Філя в сінях припасовували пілку до верболозини, вигнутої бумерангом, потім Фільо надів старого батькового плаща й мав романтичний вигляд.

— Я на еспанця скидаюся? Правда?

Юрко повідомив, що ніколи не бачив еспанця.

— Я, мабуть, на Дон-Кіхота схожий... Тоді ти мій Санчо—Панчо.

— Шпалера б тобі...

Фільо зідхнув. Це в нього ліричне місце...

Виходили з села.

Збоку чорнів ліс. З другого—станція. Спереду посадки над чавункою. Над дорогою щось темне й велике. Фільо тихо спитав:

— Фура?

А Юрко просто відповів:

— Нуда... і коні.

В цю мить гукнув паротяг...

— Ну й весела ж і здорова ж ти, культуро!—бадьоро й голосно сказав Ценський.

Поле наче прокинулось. Нічні духи, тіні важкі розповзлися і почали знов опадати, як ревнова спідниця на ноги дівчини... Потяг (нахабно) заголив ніч.

Виповз затишок і молитовний настрій куточка з божничком, як у кімнаті фанатика. Тихо... Тихо...

Пройшли коло якихось чорних туч: чи то фури, чи кучи бур'яну.

Обдивились безнадійно з горбочка. В полі чорніло. Журавель на тлі зоряному стовбичив.

Знов очі до лямпадки на хресті.

Хтось ворухнувся внизу...

Почали розмовляти впівголоса.

Юрко. Засвітили.

Фільо. Еге (і зідхнув), а зверху бляха...

Переглянулись. Хтось ворухнувся внизу. Там на журавель сперто якісь коноплі... буда чи щось.

Юрко. Поставили люди... Скільки він простоїть? А грубий! (говорив шифром: трудно зрізати).

Фільо відповідав теж шифром:—високий! і ота бляха!

Юрко. Ніч чутка.

Фільо. Хтось недалеко пасе... (хтось ворухнувся).

Посідали на рові відпочити... Тихо затигнули пілку.

Фільо пішов за штахети й загарчав раз і другий раз об суху дерев'ягу. І хтось на полі з'їжився, прислухався, насторожився. Десь затупало... Наче цілий район заворушився спросоня і сердито загарчав... Хтось ворухнувся під журавлем...

Юрко. Стій.

Фільо. Хто це свиснув?

Юрко. Це неможливо... Там (показав на коноплі)...

Фільо. Ё... коло будки хтось свиснув... Ось де хтось пасе... неможливо.

Злізли вниз до криниці. В коноплях наче причаїлось.

Юрко тихо, ледве чутно сказав:—Засвіти...—Фільо кивнув головою, пошеберхав у кишені, вийняв руку, цокнув і в електричному снопові світла вони побачили червоні сліпі очі переляканої істоти на соломі... очі поставлені на крузі, що більше прислухаються, ніж дивляться... В ту мить лихтарок погас.

Відійшли ніяково й з огидою... Вони побачили, що не так просто положити ниць у пісок бувана. Його стережуть сліпі.

12.

Сходилися до клубу завжди радісно, горді своїм комсомольством хлопці, дівчата. Дружно й серйозно вітались, а бюровці говорили зразу ж про справи. В цьому виявлялась гордість; заклопотані ділові хлопці! Комсомольці ж рядові члени просто сідали що-небудь читати, або питали один одного: Що сьогодні в газеті є?..

— Яка в нас повістка денна?

— Я от думаю: чи можемо ми прийняти Ліщенка. Як ти?..

— Буду голосувати проти. Куди йому до комсомолу?

— Чорт його знає. Це ж бідняк, безштанько...

— Хуліган... Збавить авторитету комсомольського.

Конспірувалися... Говорили про безпартійних, про вчителів, про сільраду...

Організували піонерський колектив, а вчитель Куча б'є піонерів палітурою по голові... Викликали вчителя, попросили доповідь про школу, про дітей. По доповіді накачали: здійняли галас і лайку:

— Ти наших піонерів палітурою по голові?! Ти бідняцьких дітей?!

— Прошу слова. Прошу слова,—просився вчитель і дивився на Юрка.—Прошу слова!..

— Куркуль—непролетарський вчитель!..

— Заяву на нього...

У вчителя трусилися руки.

Подали заяву в райком Робосу.

Юрко відлучився в місто. Тоді Адамчук улаштував збори хати-читальні й відшив комсомольців із правління. Власне—вони самі вийшли. В нове правління не схотіли входити...

Юрко часто відлучався в місто—відробляв свої години у студентському господарстві (деякі хлопці так і не їздили додому).

Прийшовши через півтора тижні додому, Юрко не впізнав осередку.

Клуб улаштували в пустій класі в школі, згуртувалися, проводять читки...

— Що таке?! Що трапилось?!

Петрунь, секретар осередку (був Панасок, але коли виявилось, що Панасок передав самогонного куба з комнезаму своєму дядькові—секретар перестав бути комсомольцем, а, виходить, і секретарем) Петрунь сміється безтурботно:

— Поділились ми з хатою-читальнею. Як вони такі, то ми не хочемо.

— Хо-хо-хо—трагічно засміявся Юрко.—„Як вони такі, то ми не хочемо!..“ А як куркулі такі, то ми теж не схочемо?! А як піп такий, то ми теж не схочемо?! А на що ж комсомол? А як хазяйство в нас ідіотське, то ми теж не схочемо?!.

— Чудак!—плеснув Петрунь рукою по нозі,—інтелігенція не пустила Валька на засідання правління. Каже—ти не член правління... Так ми й одділилися...

— Як не член? Він же політосвіт осередку?! В чім же річ? Що ж ми організували хату-читальню для того, щоб знову була просвіта?! А з членів читальні ви ще не вийшли?

Петрунь схопився за нижню губу й задумався.

— Думали виходити... і повір, що вони без нас нічого не зроблять..

Петрунь кинув розклеювати куток авіації і сів на лавку, а Юрко здивований і сердитий чітко ходив по пустій класі. Збоку на лавці сидів Степан і водив за ним очима.

Юрко думав:

„Що значить молодий осередок!—тільки три тижні, як затвердили... Яке безглуздя... Як обходять нас! Це б мені бути секретарем... Ну та я вам ще й так доведу,—петлюрівді ви“—думав до інтелігенції, до вчителів...

Він добре пам'ятав, як організовував читальню і тепер до сліз і до спазматичної злісти було боляче...

Ініціативна група ютилася в „капіталістичному“ оточенні, якось спаяно, міцно й самотньо. Зацікавлені інтелігенти,—два студенти з медінституту, Зізя, вчителі, Соломон, поповичі й усякі підпанки і благородні приходили до читальні й вороже дивилися, як метаються малописьменні, невиховані, грубі комсомольці. А комсомольці, лежачи в садку, говорили про хату-читальню і про гуртки. Гуртків не було, бо й членів читальні не було.

— Інтелігенція піде за нами,—казав Юрко, й ще сам мало вірячи запропонував:—Підписуйсь, хлопці, на листку: складемо такий листок „Список членів у хаті-читальні“ й покладемо на столі. А буде читальня, встановимо дисципліну, поведемо роботу, відкриємо книгозбірню, яка вона не є...

В неділю і справді на столі лежав великий аркуш паперу. Підходили комсомольці й підписувались...

Дванадцятим записався Адамчук, потім Соломон, потім поповичі, вчителі... Через два дні в якесь святечко—як сніг на голову—об'ява на дверях:

Сьогодні ініціативна група скликає збори членів хати-читальні.

- Повістка денна: 1) Вибори правління.
2) Організація гуртків.
3) Поточні справи.

Товаришам, що записались у члени хати-читальні, бути обов'язково.

Юрко натискав.

Увечері у читальні не було де голці впасти.

Відкривав збори Гармата. Було тихо, і Юрко держався солідно, почував присутність двох десятків комсомольців і знав: що до чого—здіймуть бучу.

Прочитав повістку денну, обвів очима збори, подумав, приглянувся.

В кутку сидів Лебідь, біля нього райінспектор народосвіти, в середині з Бучовою студенткою Адамчук і біля них учитель, між комсомольцями Соломон...

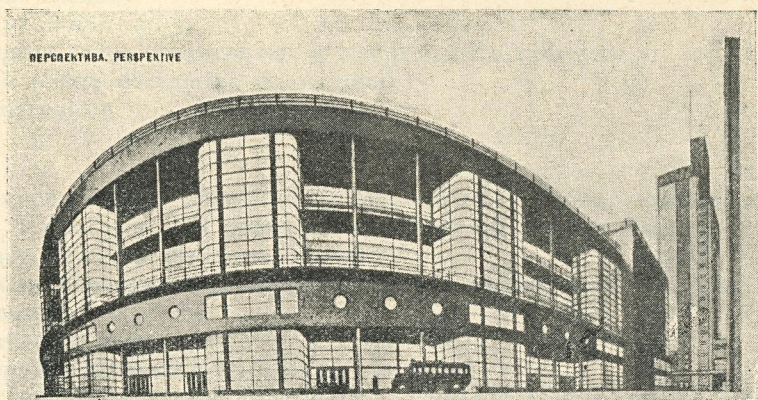
„Красота“,—подумав Юрко, заглядаючи у віконця неприязних очей, заслонених завісками байдужості. Прийшли таки... Таки робитимете, і лекції читатимете, і п'єси ставитимете і екскурсії на комуну проведете... Все це в мене в плані, і ви в мене в руках, бо не схочете попустити всю роботу комсомольцям! Знайте Гармату, сволочі.

В нарочито-ласкавій, приязній доповіді потрошку шпигав:

— Відколи розвалилася просвіта... Не було кому покласти початку... Ініціативна група... Осередок... Хлопців багато малописьменних... Дисципліна й дружна готовність до праці... В нас є поважні освічені товариші... Ми робитимемо за планом, не як просвіта... В правління треба ввести товаришів, що могли б робити—письменних треба і треба, щоб почували на собі відповідальність...

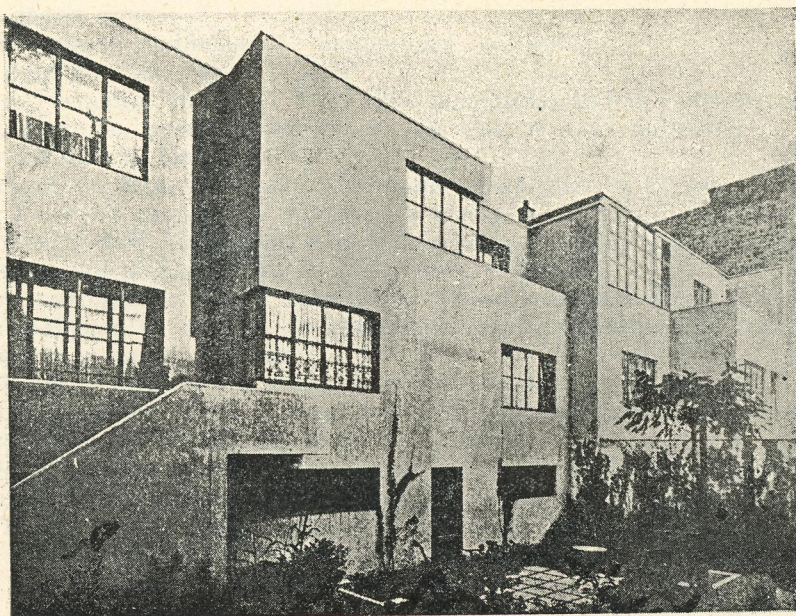
У своєму виступі що до виборів інспектор народосвіти говорив по Вальковій і по Сокирчиній кандидатурі.

— Треба підучувати молодих... Вони біля нас будуть учитися вести роботу... Нам треба притягати молодь...

Соболів

Проект палацу праці
(Перспектива)

Андре Люрса

Будинок у Сера
(Фото з натури)

Large House (1911) (1911)

Юрко яхидно всміхнувся зборам.—„Кому кого притягати“!—але рай-інспекторові сказав:

— Правильно...

Отак організували читальню, а тепер хотять просвіти...

— Коли в них засідання правління?

— Цими днями.

13.

Несла перед собою кріпкі напружені груди, входила, льопаючи червонястими ногами,—земля здавалося гнеться під нею і в Америці чують, що до класи входить Наталка Басенкова.

Обтерлася хустинкою, повернула азійськими білками, блиснула смаглими щоками.

— Драстуйте вам...

— Здорова, Наталко—просвітлів Гармата.

Стояли одно проти одного міцні й породисті—він тяглий, рівний з невеликим густим обличчям, вона як жива людська квітка од землі, як червоно-темна розквітла півонія...

Подивився на неї сміливо, довго, як на квітку—трошки безсоромно, по-хлопчачому, відчув щось таке у грудях—не то радісно, не то схвилювався і од того подумав:

„На Наталок везе мені... Але ця інша... Ця зовсім інша“.

Азійською спекою віяло від Басенкової Наталки...

„От із цією б зв'язатися“,—грубо подумав і згадав Василенка, що викликав серед ночі...

„Реєструватись прийшла...“—всміхнувся сам собі...

— Я прийшла, де тут читають?

— Тут, Наталко, читають! Тут! Ось посидимо, швидко зберуться.

А вже Петрунь устає, підходить до дівчини, й руку на плече.

Юрко не бачить Петруня.

— Заходь ближче, Наталко... Петрунь, давай кінчати кутка...

Потім Петрунь сидів біля Наталки в кутку і зрідка погукував до столу, почував себе він гарно, навіть активним,—„індивідуальна обробка“... „витягання дівчат“... усі ж це знають—тактика...

А коли виходили в теплу пакучу ніч і біля Наталки тулився Петрунь, Юрко не відчував ні досади, ні ревностів—тільки боляче знову згадався хвилястий голос такої ж ночі:

— Дівчата... реєструйтеся в комсом-о-о-о-лі...

Наталка сміялася, була весела, а до Петруня не поверталась очима. Потім, як зійшли з сходів, підійшла до Гармати.

— Юрко, я хочу з вами поговорити про щось дуже-дуже важне...

— Давай... Наталино!—згадав черницю, аж насупився і знову, подражнюючи в собі гостру тоску, додав:—Поговоримо, Наталино. Дай руку—зі світла темно—не падай... Я тебе проведу додому...

14.

Цілий тиждень Каті не було в Рідкодубах. Ходила в своє село до сестри, а в неділю прийшла з Семеном.

— Так і єсть! Він тут!—голосно без однієї нотки ніяковости сказав Семен, входячи у школу.—А дивись ти який виріс. Чи хоч упізнає?..

Він ішов поперед Каті, сам огрядний, кріпкий парубок. По плечах, по руках видно: хазяїн—і ходить так, як батько його, і говорить. В селі багато хлопців, що повторюють свого батька і вже в п'ятнадцять літ видно по ньому—оце дядько вже, по натурі, по господарських замашках,

по тому, як батого держить,—бачиш: дядько, тільки йому п'ятнадцять літ...

А Семенові двадцять, як не більше.

— Здоров, Гармато!—взяв руку у свою глабищу.—Ти комсомол те-пер? Чув, чув! А пам'ятаєш, як прокламації розкидав у нас на селі?.. Коли що, як до врем'я!—Правда?

Юрко відчув за спиною гурт хлопців і усміхнувся криво:

— Здоров.. Чудак ти...

А Семен не насміхався і нічого такого. Це його справжня дядьківська думка—„коли що!“. Він і не догадується, як дошкуляє своїми словами Юрка...

— А Катеринка оце каже, підем, каже, Юрка побачиш... Каже, ти питає за мене... Не забув значить? Куриш?..

— Давай...

— А моя оце, каже, зайдемо... Тут каже Юрко є... Ну, думаю...

Говорив щось багато, без перестанку. Пусте й непотрібне, потакав, повторював, підсміювався і кривився до товстої цигарки в зубах, а потім пересунув її губами в куток рота, приклеїв до нижньої губи й так говорив, здається, навіть забувши про недокурка.

— Сядь, поговоримо,—сказав до Гармати.

— А про що?..

— Так. Ні про що. Давно не бачились.

„От кум“—із досадою подумав Юрко. „Зовсім старий дядько“.

15.

Мало засідати правління хати-читальні.

Лебідь солідно розказував якісь анекдоти й, беззвучно стрипуючи плечима, сміявся горлом у павзах. Всі сиділи мовчки й після анекдоти було неприємно.

Тоді вискочив спритний Адамчук на серед хати:

— Тепер я... Я про вірмена... душа моя...

В цей час увійшов Валько з Юрком...

Анекдоту Адамчук доказав і зразу ж Лебідь промовив:

— Будемо відкривати засідання? Хто не приймає участі в роботі правління... просимо звільнити кімнату.

Юрко пройшов ближче до стола й сів у м'яке крісло. Тоді повільно запалив, затягнувся і випустив дим густою хмарою.

Валько підійшов до нього й теж сів.

— Прошу тихо,—знову обізвався Лебідь,—хоч було аж занадто тихо.

А хлопці засміялися—Юрко до Лебідя, а Валько до Адамчука.

— Тихо ж!

— То ж тихо! Відкривайте!

— А не скажіть, товариші... В нас багато роботи, може правління могло б само працювати, щоб ніхто не перешкоджав?..

— То ж само?.. Ми від осередку,—сказав Юрко.

— Осередок відмовився від участі в роботі хати-читальні,—тихо, даремно намагаючись погасити злість, прошипів Адамчук,—осередок вийшов із виборів.

— Як то вийшов із виборів?—Юрко встав.—Ви думаєте, що як ви одштовхуєте товаришів, що не вміють ще постояти за себе, то вам так і пощастить організувати нову просвіту? Даремні ваші надії. Ми вже своїх рук приклали тут і прикладемо ще. Завтра ж скликаємо збори членів, а сьогодні ви засідати не будете... І потім—не маєте права відшивати від правління політосвіта осередку...

— Хай політосвіт! Хай політосвіт!—скипів і виприснув Адамчук,— а чому ж ви, товаришу Гармато? Нам же чудесно відомо, що ви навіть ще не комсомолецъ. Вас навіть не затвердив ще окружком, а осередок мало кого міг затвердити!

Юркові враз стало зимно від холодного поту. Обличчя зблідло, потім рум'яна кров підступила під шкірою на щоках, і очі заблищали.

В цю мить він прокляв курсовий осередок і його супостатів, прокляв окружком, що зриває його роботу своєю тяганиною... Але страшним зусиллям узяв себе в руки й тихо, надзвичайно тихо й чітко, як актор на сцені, вимовив:

— Я комсомолецъ де-факто й комсомолецъ давно, одтоді, відколи веду організовану комуністичну роботу. Коли розігнали вашу просвіту, то в тім була й моя частка роботи... Я й досі не маю комсомольського квитка і все-ж таки я розжену й розполохаю вашу просвіту й поставлю роботу хати-читальні... Від імени осередку КСМУ нашого села я кажу вам: ми ваше сьогоднішнє засідання, влаштоване наперекір осередкові, вважаємо за продовження вашої контр-революційної роботи 1919-1920-1921 років, і зуміємо вас утихомирити. Ще од осередку я заявляю: хто хоче йти з нами чесно співробітничати на користь нашому засмиканому селу, того з пошаною просимо завтра на збори, бо, кажу ж, наше село освітньо дуже нужденне. Ви самі знаєте. Добраніч.

Комсомольці вийшли.

Юрко мовчав: йому досі боліло од Адамчукового слова...

16.

Одна несподівана подія струсила село. І подія та трапилась того ж вечора, коли мало засідати новоутворене правління...

Непомірної величини з широкими грудьми, у довгій шинелі зустрів Юрка й Валька біля школи вершник на вороному коні. Він підіймався над ними скелею й чорнів контурами на тлі вороного неба.

— Здорові, пацани,—сказав він грубим голосом, зупиняючи коня, що аж вигнувся під ним.—Куди йдете і звідки?

— По-перше не пацани. Я червоноармієць і партизан,—пробасив Юрко здивовано.—А ти хто такий?

— В гості приїхав. Ми тут недалеко постоем стоїмо. Знайоме село от і заїхав Сватів тут маю.

— Сватів?!

— Сватів.

— Хто ж це такий, коли сватами стали?

— В 1919-ому. Тут мене... нас стали розстрілювати. В повстання. Одводив один нас до штабу... Стрілець добрий—Штинвага. Я записав собі. Велетень говорив спокійно, трошки перехилившись із сідла, а хлопці, як діти, стояли, задравши голови.

— Так от. Комосередок маєте чи ні?

— Ні. Комсомольський є.

— Так... А читальня де у вас? Чи нема?

— Є...—злорадо сказав Юрко.—Хочеш їдь, проведемо, якраз твої свати є зараз.

— Поїдемо.

* * *

Ввійшов у розвалку до кімнати, зсунув шаблюку, нажмурів до світла обличчя, якесь наче мозолясте, міцне, велике... Більшовицький гулівер...

— Добрий вечір...

Обсунулись просвітяни, погасли, а Лебідь як стояв біля стільця, так і сів.

І всі виглядали короликами—в короліків безвинні, налякані, красиві очі—особливо королика нагадував Адамчук—у нього маленькі, як уставлені очі й мордочка вузьенька, гарна.

Уважний, спостережливий Юрко відчув якось усі літа зразу й боротьбу з просвітянами—а зараз—мить цю пізнав як фінал.

Більшовицький гулівер і короліки...

І подумав одно слово:

„Доканали“.

Різнобойно відповіли просвітяни:

— Добрий вечір.

— Доброго здоров'я.

— Сідайте!

Але відповіли всі.

Не спішив сідати.

Хмуρο дивився на кожного подовгу, придивлявся вперто, як до речей, як до неживих і врешті підійшов до Адамчука.

— Пізнаєш?

Чудну комбінацію явило Адамчукове лице: білий, як крейда, щоки біля носа вражали своєю блідістю на синьому бритому підборідді, і красиві королівські очі стояли на крузі.

Безглуздо протягнув руку, вимовив:

— Здрастуйте... але я не пізнаю.

— Бас,—сказав велетень.—Я Бас. Мене відправляли у подарунок повстанському штабові, а ти стояв за те, щоб зразу розстріляти. Треба було таки зразу. Ти помилився.

Басив над головою йому, повертав велике обличчя і тепло усміхався.

— Сват. Пам'ятаєш?.. Хто голова сільради?

— Я...

— Хо-хо-хо!—тричі вдарило в горлі молотом.—Хо-хо-хо!.. Тоді сам заарештую.

І повільно витягав нагана.

— Підемо.

А вже на дворі Бас запитав Юрка й Валька:

— А де ж товариш Штинвага? Що він тепер?—Теж сват.

— Він служить у місті охранником. Він комсомолец тепер.

— А-а!—задоволено прогукнув Бас, вискакуючи на коня.—Рухаймо.

17.

На зборах хати-читальні щось нове звучало у виступах сільських інтелігентів

— Історія, товариші! Історія твориться на очах,—говорив рижий учитель.—Ми старі спантеличені люди наявно маємо перед собою зародки комуністичного суспільства на селі. Мусимо повірити, говорив чомусь надзвичайно одверто,—мусимо повірити у творчі можливості наших малочисельних товаришів. У них ентузіазм. У них упертість і більшовицька безжалість до себе й до оточення. Де не можуть взяти через некультурність, беруть там натиском. В деяких товаришів відчувається недовір'я: мені одна поважна людина казала: безглуздо очікувати культури від зовсім некультурних людей... Каже—історія стверджує, що культурною силою завжди була інтелігенція, а не маса... Але, товариші, справу не тільки можна вести безпосередньо, її можна організовувати... Ось наш комсомол: дає мені—це позавчора,—дає аудиторію,

слухачів, які з вагою ідуть послухати, що ми їм скажемо... Хіба я, культурна людина, коли в мене є шмат вільного часу, хіба я можу їм відмовити в лекції? Це було б уже некультурно.. Я кажу це до того, що є якийсь такий дух протиріччя в нас. Є він таки! А це нас убиває, наші знання лежать, як то кажуть, мертвим капіталом.

Агроном готував екскурсію в комуну, він проводив роботу з сільсько-господарським гуртком. На неділю було призначено вечір—обговорення екскурсантами побуту, господарських досягнень і політичного значіння комунального господарства. Вечір мусив бути широкий: в кінці—гри й танці („тільки не до ранку“).

Взагалі після того, як Юрко вернувся з міста, комсомольці з захопленням узялися до роботи: обговорювали, сперечалися, влаштовували наради й засідання. А крізь це захоплення несло сквозняком якихось склочних записочок, нарікань... На Валя казали, що він безтактовно поведився у дитбудинку, хотіли на бюрі розбирати справу про Степана, хтось доніс, що він вигукував від імени комсомолу на все село якісь об'яви. Юрко тільки засміявся на це й сказав: залиште, хлопці!—говорили, що Петрунь дискредитує комсомол... водиться з Наталкою..

Але Юрко був радий з того, що всі нитки держить у руках тільки він і що все можна поладнати. Він так і виводив із досвіду:

— В кожному осередку є супостати й вони найчастіше сидять зверху. Але коли кожний осередок у двадцять-тридцять юнаків дасть п'ять хлопців громадських робітників—а кожний осередок дасть таких, я в це вірю, — то цим він виправдає себе і всіх тридцять.

Турбувало одно: Наталка й Петрунь. Ось і на правлінні вони сидять удвох і він обняв її, а його плескувате обличчя вставлене на вчителя, має в собі блаженний спокій.

І все нагадувався Юркові Василенко й його пропозиція дівчатам—реєструвати свої дівочькі вінки в осередку.

Чудні були вибори нового правління. Почувалося якесь суперництво: Юрко держав таку лінію, щоб у правління ввійшло більше інтелігенції, і щоб рижого вчителя—головою, а вчитель і його компанія пропонували переважно комсомольців і головою—Юрка.

Недавно сутичку ніхто не згадував. Так наче в думці погоджувалися: забудемо те, що було,—і весело всміхалися, але ще зустрічатись очима подовгу не могли.

Юрко відмовлявся бути головою: він мав занадто багато роботи—і в ініціативній групі по зоснованню сільсько-господарського товариства, і політруком на всеобучі, і в осередку, а до всього він просив дати йому можливість учитися. (Юрко гостро відчував своє нещасття й не давав собі навіть відпочити—кожну вільну хвилину присвячував книжкам і зошитам...). І вибори пройшли так, як хотілось Юркові.

18.

Один серпневий день видався в Юрковому житті знаменним і незабутнім.

В цей день Юрко отримував од окружному виписку з протоколу:

Юрія Гармату зарахувати дійсним членом комуністичної спілки молоді України.

В цей день Юрко вирішив кинути педкурси й добиватися Києва.

Цей день запам'ятався ще одним: зустрічами з Фільом, двома зустрічами.

В цей день гостро й боляче згадався дівочький вінок, зареєстрований в комсомолі.

Встав ще тільки крізь шпарини видно було плинні барви сходу — сонце сходило. Прокинувся в доброму настрої, здоровий; поглянув на мережчаті листя в садку й подумав, що все життя йому сонце крізь шпарини. Колись у дядька в клуні, колись у поповій, а тепер у недомазаній половині Стенкової хати. (Просили оселятися вкупі з ними, але не захотів. Тут краще: тут сам, і свої книжки й зошити — помістився в недомазаній. Та й от у шпарини сонце).

Іван ще спав. Ксеня розпалила у печі, та й прибирала в хаті. Положила на чисту скатерку свіжий буханець із шишкою, ніж і сіль, постирала з лав, підмела. Тоді бережно вишнїяла вишивані рушники й обвісила картинки під образами: зліва під святою Варварою, прив'язаною до колеса, одного рушника розправила над синеньким папірцем. Юрко вперше придивився до цієї картинки. Синє поле обведено червоною крайкою, а посередині в чорному чотирьохкутнику білими літерами б'є в очі: Ивтексиль — у білому квадраті якісь номери, зверху трьохкутник червоний, а на боках його — Р. С. Ф. С. Р. — ГСНХ. „Иваново-Вознесенское объединение текстильной промышленности“.

Бережно оберла Ксеня папірчика й обвісила, а рушники пишні, дівочкі, колись би й над царем можна було повісити.

Під „вознесением“ теж рушник над картинкою: поле в червоних поземках, а в середині:

Мыло земляничное
От загара
Госфабрики
Высшей парфюмерии
„ТЕЖЕ“
Москва.

— Вождів би сюди, — казав Юрко. І Ксеня здивувалася:

— Та й під образами?! А не поб'ються?!

Але Юрко вже думав не про вождів: дивився у кругле підпоріддя і пригадав, і намагався відгадати: „Чи забула? Чи забула?“ Згадав, як дав рубцем долоні у садку, і впізнав: „Ні, не забула“. Не забула, але й пам'ятати не хоче. Мало що трапляється, не все ж треба пам'ятати... А й вона про те ж подумала, бо подивилась в очі й одвернулася.

— Що будеш робити?

— Скупаюся, та й на всеобуч.

Дала перекусити. Пішов.

На всеобучі розказував про Вандею. Довго й зацікавлено слухали вандейці, як оповідав вандець про Вандею.

Бачив своїх кооператорів — дядька Калима, його сина, і ще кількох загорілих, репаних, як земля. Закурював із ними, а як дійшло до сільгосптовариства — такого тону дежжали наче казали: ти, хлопче, молодий, а це діло хазайське... — І Юрко бачив по всьому, що діло ладиться, що можна зіпертися на дядьків. Потрібний був почин, цей почин Юрко зробив і це задовольняло його.

Біля школи зустрів Наталку. Весело, радісно привітався. Підійшов Валько. (Іх обох виділив осередок на роботу по втягненню наймитів у спілку). Валько дав листа з окружкому — носив із собою, бо надіявся зустріти... Говорили про роботу. Комсомолець жалувався:

— Стою біля копиці й з Юхремом розмовляємо.. Ти знаєш, він його найняв до другої покрови за п'ять пудів жита... — Так от розмовляємо, а з-за клуні Безрукий, та й останньою своєю рукою мене за гудзик.

— Що це — паничі починають із наймитами шайкувати? — Кажу, — з наймитами я шайкував давно. Сам наймаюся. — Так, так. Кумпанії не

маєте... Гм...—та дивиться так уперто й злісно, а очі солоденько блищать. Каже—чув, що записуєте кудись наймитів?—Та записуємо—кажу, вашого теж треба записати,—а він:—О, ні! хлопче!—і так за руку мене поверх ліктя. А він у ту руку бере кулик муки під пахву. Як узяв, аж у голові запаморочилося і це зробив наче між іншим, зараз же пустив.—Я, каже, свого наймита завжди обстою, в обиду не дам...

— Ти читав, що написано на великім пеньку?

— Читав... Сволочи! Треба стерегтися, а то омолодження можуть зробити...—І знову Валько нагадав про Юхрема:—І головне, наймит якийсь непоміркований: отак при Безрукому стояло, стояло й надумало бовкнути: Ви кажете хрестика не носити, а самі образка на грудях носите—це на Ленина. Будь ти прокляте, дурне! Довго ще треба...—не доказував, бо знав, що Юрко розуміє.

І жаліється Наталка, білками блискає:

— Ох, Юрко, Юрасю! Щоб ти знав, які вони! Говорю з Марійкою, а вона: Не запишуся я в комуністи! І не говори мені... Хрест-святий, так і каже... Каже,—за півпуда в рік служитиму, а не піду в комуністи... Так я, знаєш, сіла з нею вінка плести... І ще піду. Подружся з нею і так потрошку, між словами, буду... тлумачити... Теж темнота!..

Жаліються. Але це нічого, початок уже є!.. Добре, хоч є такі, що жаліються—думав Юрко...

— Ти куди? На низ? Ну, нам по дорозі...

— Ідемо.

І вже як потиснув руку Валькові, побачив під акацією Петруня. Він дивився злими маленькими очима і в ту мить, як Юрко оглянувся, Петрунь відділився від акції і пішов до школи, хмурий та мовчазний. З Юрком зустрілися очима, як вороги.

19.

Ішов повільно селом. Зупинявся біля знайомих, розмовляв, потім Наталка повернула додому, а Юрко по дорозі зайшов до Остапової хатини.

Весною був уперше цього року. Здивувався:—оженився Остап. Узяв гарненьку інтелігенточку Ліну Манецьку, дочку начальника станції.

Скрипка висить на стіні, шпалери, книжки. Чисто й затишно.

І тепер, якимось по сільській звичці зайшов не постукавшись, а вони обоє сміються, лоскочуться, борюкаються.

„З'їло тебе село“—в думці звернувся до Остапа, вітаючись.—„Просто доїдає. А смачний кусочок“.

— Заходьте, Юрко, заходьте! А знаєте,—я в Київ їду, вчитися. За місяць і їду.

— Хіба, справді? Це гарно! Я страшенно радий за вас! Слово чесне, я страшенно радий!—і враз Юрко голосом упав:—а мені знову на педкурси... Не вчимося, а тільки теревені точимо... Досадно!

— Ідьте зі мною,—жартома сказав Остап.

— Як то з вами? Це було б щастя, але як же?!

— Ідьте в техникум який! Чого там боятись? Ми здорові, на Дніпро будемо ходити, пароплави навантажувати. Рішайтесь!

Якимось із жарту зайшло, а Юрко раптова людина, бо в Юрка все життя раптове.

Іхати, то й їхати! Технікум, робфак чи що там, аби не педкурси, аби не отой осередок, аби не Кирилук.

Коли зустрів у місті свого секретаря, той запитав:

— Що робиш, Гармато? Для звіту хоч на сторінку хватить матеріялу?

Юрко сказав, що організував осередок.

— А уповноваження? Я повинен був знати, що ти робиш! Може тобі не можна було, може там умови... Ти — анархіст.

— Я організував осередок комсомолу у великім селі. Це вже трапилось. Це факт. І це не погано.

— І ти можеш за це мати наганяй. Приїдеш, поставимо твій звіт про літню працю.

— Ставте.

Це збавило настрою й охоти. Буде чіплятися, буде вивідувати загальні хибі осередку й накине їх на шию організаторові.

Давно ворушилась і ще не спливала думка в комсомольця: втекти з осередку, втекти, покинувши школу, покинувши це опротивіле місце, голубуватий будинок, що здається насичений комсомольським політиканством, звітами, проектами доган і попереджень.

— А в науці я вам допомагатиму, — каже Остап.

І дивлячись у повні ясного спокою очі цього мужицького генія, Юрко повірив у свої сили, в себе:

„Мабуть не дарма так зі мною Остап.. Мабуть я дещо можу“.

— Проходьте, Юрко, до мого кабінету. А до Києва ми ризикнемо! Ризикнемо!

20.

І негадано Юрко в кабінеті побачив Філя. Він затурбовано розглядав модель якоїсь турбіни, віднявши від неї нижнє сегнерове колесо, і був так зухвалений на цій моделі, що не почув, як увійшов Юрко.

В лабораторії було тихо, і здавалося — вона повна була глибоких, допитливих, може, навіть, страдницьких думок.

Страдницькими думками мучиться Фільо, схилившись над столом. Він малює план, зводить якісь великі числа, мле свою муринську кучму на голові, — Фільо мучиться черговою своєю ідеєю. Після невдалого замаху на хреста, він узявся за проекта — електрифікувати село.

В той день, як до Ценського прийшла ця ідея, він побіг до Остапа і сказав:

— Веліє світило народу! Як нам освітити наше село електрикою? Питайте всіх своїх філософів і вчених, — обвів він очима портрети Н'ютона, Декарта, Маркса над столом, — аж до цього братішки — показав на Айнштейна: — Робіть свої досвіди, давайте яку природну силу, а що до суспільних справ, то про це я дещо розмовляв із т. Лениним. Ленин каже, що радвлада плюс електрифікація — буде соціалізм..

Остап сміявся:

— От би парубки мали роботу! Ви знаєте, що тієї ночі в Насті Васютової розібрали воза і склали на хаті. Рано люди йдуть — віз біля комина з дишлою, і все як слід. Думали — у святого Іллі пристали коні, та й спинився на хаті возом.

— А що скандалили б?

— Та було б! — але Остап уже серйозний. — У нас крім цієї нещасної річечки немає нічого... Але вона подає надії. Я над цим давно думаю.

Остап поліз між свої приладдя і почав розглядати й витягати їх, щоб показати Ценському.

Вони вдвох засіли за роботу й досвіди, а вже тепер Фільо, схопившись перед Юрком, хвався, розказував наслідки їхньої праці.

— Ти знаєш, скільки води вибігає в Ямках за одну добу? Ні? Ну, ясно, ти не знаєш. До півмільона відер. Я робив досліди. Так. Тепер у селі досить світла од 8 до 12 годин. 4 години — $\frac{1}{6}$ доби. Значить, коли зараз маємо річку, маса води якої дорівнює одному квадратному

метрові в перетині, то при використанні її на 4 годині ця маса збільшиться до шости квадратних метрів. Греблю треба підкріпити підвищити. Тепер вирахуємо силу... Він узяв модель найновішої системи й почав рахувати. Тут уже пішли в хід і тиск і підойми і тригонометрія... Важко було простежити за Фільом...

— Отже,—електрифікація нашого села, нашої хати! Що подумає Ганнуся!

Юрко слухав зовсім не так надхненно, як Фільо розповідав. Він проглядав таблицю первнів, якусь схему, статуетку жінчини на п'єдесталі з „Капіталу Маркса у викладці Борхардта“, книжку про Канта й „Сонячні кларнети“. Все це лежало на полотняній скатерці з червоними смужками. Тут були всякі приладдя, пообрізувані бутлі, позавивані скляні рурочки...

— Осередок забуваєш, Філю. На зборах то ти буваєш, а так щоб... Наш піонерський загін запускається. Ти все звалюєш на Катю... Врешті—електрифікуй! Я на цьому мало знаюся... Ти залишаєшся? Я йду.

* * *

Але цього ж дня ще раз довелося зустріти Філя Ценського.

Юрко купався на Ямках за селом. Сонце було з полудня, і вода синіла трошки вже осіння, трошки вже холодна під кущами, де залило старі глинища. Як виліз, почав розминати гарячі м'язи, й тіло під пальцями скрипіло. Здо-о-орово! А з кущів виходить Ценський. Кислий, кислий! Блокнот у руці, олівець.

— Ти що робиш тут? У тобі, здається, зараз бог у двох лицах: бог добра й бог зла? По обличчю бачу. Чи може виміряєш річку? Електрифікуєш?

Філя болісно подивився в очі Юркові. Не сказав нічого. Тільки, видно, запекло в грудях. Один товариш, один якому довіряв... сміється так безжалісно...

Юрко схопився... Це занадто, так не можна було... але ж занадто здорово почувалось у тілі й муляла очі сльота в товаришевій душі.

— Вибач, що я зловживаю твоїми...

— Ти, Юрко, маєш право. Так, маєш. Ти можеш знущатись—і в словах щось, як ниточка тоненька...

(В Філі душа з мережок нитяних і він завше торочить свою душу й вишиває знов. А в Юрка душа з мотуза, вишмуляного мозолистими руками. І мотуз цей розмотується хутко, з свистом, всікає до гострого болю і змотується знову).

Філя глянув ніяково. Він упрів і в носі йому заспівала пташечка.

— Кислий ти, Філю.

Фільо ображено повернувся.

— Ну його, який кислий На скрипку граєш. Все розробляєш свій вальс „Сон водорослів“. Гарна штука твій „Сон водорослів“, у нім чувається твоя натура..

Фільо втирається хустинкою.

21.

Вдома говорив із Стенком, трусив яблука, сидів на дубках, а ввечері пішов на село.

Маленьку кімнатку, де колись була вчительська, а тепер піонерська, було зачищено. Юрко постукав, через деякий час хтось обізвався:

— Агов?

— Це я, Гармата! Пусти.

На лавах сиділо кілька хлопців, гурточком, і з диму тільки й видно було, що вогники з цигарок. Каганець на столі освічував сині пасма і блимав жалісним, жовтим колом.

Як увійшов Юрко, всі притихли, потягали махорку, прикурювали. Поздоровкався.

— Про вовка помова. — обізвався Ганчар...

— Да, тут трошки й тебе зачіпає. Ти чув?

— Поганенько в нас.

І підкидаючи слова один одному, розповіли.

Петрунь сьогодні напився, чи не вперше ще далеко до одинадцяти годин.

Напоїв і інших кількох комсомольців і потяг до Наталки. Матери її не було вдома. Сиділа Наталка сама, тільки на подвір'ї гралися діти.

Як тільки увійшов, зразу ж почав розорятись: — А Гармату де сховала, кажи правду... — і наярює матірню.

— Ти, — каже, — сама присолашала його...

Наталка в плач. Сестричка вбігла до хати, труситься, а він, Петрунь: ти, шлюха, — каже, — і з цієї пори я тебе не знаю. Та виймає п'ять карбованців... Каже: ось тобі п'ять карбованців за чотири рази. Два за калину а три по карбованцю. Розчот, значиться...

— Дешево трохи.

— Бухгальтерія...

Злісно глянув Юрко на Ганчаря:

— Чудак ти! Хіба в грошах діло!.. Сволоч!..

22.

На календарі: Неділя—2 вересня.

МЮД.

Юрко організовує всю роботу. Мобілізовано інтелігенцію, всеобуч, комсомол. Валько робить доповідь на тему „Історія міжнародного свята юнацтва“. На Юрка звалено всі справи й доповідь... власне без теми: „Про нову молодь у новім житті“.

Кожний день репетиції, біганина. Поповича експлоатують для малювання декорації.

Треба зворухнути молодь, треба уникнути шаблону, треба сказати дійсно щире слово.

Має починатись п'єса. За спущеною завісою притихли, напружились. Все здається на своєму місці. На барикаді, біля куска фанери загримована братва, зворушена. Валько кінчає промову.

Юрко суворо нахмурився. Десятий раз іде за сцену. Перелазить ящики, мовчки зіскакує.

— Ну, Філя! Ах чорт! Його значить не буде! Взяв доповідь про фашизм... Ну, як не буде?—Це ж треба в першу чергу, а я не зможу. От чорт!

Радять не ставити доповіді, але це й малося розуміти.

— Юрко, Юрко, починаємо...—тягнуть завісу.

* * *

Середина ночі. Юрко зморений перелазить плотик біля садка підходить до копанки й мие руки.

Хто це?..—шепіт у садку.

„В яблуках“, — подумав і всміхнувся. Тихо підійшов, спинився і пізнав обох.

Ганнуся закричала...

— Юрко!

— Так. Це я. Я тобі, Філя, хочу дати ключ від школи, підеш і прочитаєш доповідь на тему фашизм.

— Дай ключі, мені треба до школи. Там лампа є?

„Супостат“,—подумав Юрко.

* * *

Боюсь, що ти скажеш: „Був дурний, а зробив розумно“. Юрко, не думай, що я таке, і як я зробив. Коли цікаво, обміркуй причину.

— От що, товаришу. Я не комсомолец. Я невільний соціал-зрадник, а коли стоїш і обриваєш жовті листочки, що пророчать осінь і сонно на спині й по шиї відчуваєш сонце, що не хочеться ворухнутись і все жовкне, осінню жовкне, як лист, душа, тоді відчуваєш, що не більшовик, що соціал-зрадник.

І так мусить бути. Моя самострата не є випадок. Навіть у тій частині української інтелігенції, яка пролізла в КСМУ—це є середньо-суспільне... це історично неминуче.

Мене з'їло село. Село розвивається, село дає таких, як ти, але ти знаєш—діалектика. Діалектика поступу з'їла мене.

Ми як міські, як люди нового життя, ми фактор прогресу села за наш рахунок. За кожний свій крок уперед, глуха феодальна сільська темрява бере плату. В селі мусиш заглухнути, видихатись, відірватись, розкиснути... Що-небудь одно з цього всього, дивлячись по характеру. Ти відірвешся від міста, але ти за два тижні доженеш життя. Я не видержав напорі ідилії, тиші, спокою. Мене з'їло осіннє сонце, ліски... Я дуже відчуваю природу й жовкну разом із садками.

Мене з'їли ви, товариші. Я на собі знав, які нещадні більшовики й як тиснуть вони своїм ігноруванням, своїми вчинками... Я не міг бути поруч із тобою.

Я соціал-зрадник, закоханий у більшовизм. Цінностей передо мною немає. Сестру Стенкову я розлюбив тому, що вона любить мене...

А ти не „підтрунювай“, не торкай мого загробного самолюбства. Отже, немає тобі радії, ти тиснув на мене, як комсомолец, а врешті... Візьми папери й лист до моїх. Працюй за нас двох.

Фільо

Юрко сидить, втупивши очі в землю, хвилину, далі звертається раптово до хлопчика.

— Чому ж ти вчора не передав? Чому ж ти не передав? Ідіот... сволоч. Бачило ж ти мене вчора.

— А як Фільо казав сьогодні передати.

Юрко біжить без шапки через садок до Філіного дому.

Свято. В них чисто, прибрано. Фільові книжки накріті скатеркою.

— Де Фільо?

— А ви не знаєте?.. Од учора нема.

До паперів. Під палітуркою записка:

Не шукайте.

Фільо

Філя бачили надвечір учора сусіди. Йшов левадою, лузав сонячника. Юркові тільки нагана було шкода. Фільо три дні тому позичив.

* * *

Розбирав Фільові папери:

Я сьогодні йду до партії. Я вірю в діалектику.

Я вірю в центри, я вірю в центри дій, де з сплетенів за-
кривавлених нервів, мозку, революційності — не прогресу,
а революційності (це фанфар діалектичного руху) з барикада-
ми, раною нелічених, неназваних (назвами святих) трупів (без
ілюзій трупшливости) комуністів, кривавої плакатности, вине-
сеної з генія землі, з підпілля, формуються заражаючі пункти
джерела епідемії і революційності...

Цю нотатку Юрко розумів так, як розуміють привітання чужоземною
мовою у день великого свята: знають, про що йде мова, й відчувають
по голосу, а загальновідомі слова „пролетаріят“, „революціон“, „Ленин“,
„Октобер“... справляють вражіння зрозумілості.

Але... чому Фільо пише про вступ до партії,—цього він не второпав...
Далі розбирав лекше:

— Заднім та крайнім эле бути.

— Не можна жити життям песиміста, життям без віради.

— Є хвилини, коли безвілля напружує мозок і не дає йому
матеріалу й направляє в невизначеність,—вони відчуваються
та виходити з них не хочеться.

— Мені не пощастить бути щасливим, бо я все люблю таких,
що призначені на існування у світі цьому. Це фізіономії з
чудового життя потойбічності. Надзвичайно оригінальні кра-
сою та яких ніхто не може уявити літніми, а то більш під
старість. (Певна ознака для фізіономістів).

Але одмовитись від них тяжко.

Не знаю—може й я належу до таких.

Тут не класичність краси, а особливі риси.

Так. Шкода, що я по суті індивідуаліст.

— Велике щастя в житті вміти жити.

— ... Скажуть, що хочеться через шість годин їсти й наду-
мають забстрагувати з цього приводу.

— Свою смерть я міг би обкласти більш надхненним, силь-
ним мелодійною красою ландшафтом, але я не хочу. І тоді
себе оточу сфероїдальним пейзажем, зимнім простором і му-
зикою вгорі. Я не осамотню домовину. Мене спалить машина.

— ... Хто трупом спливає, а не боротьбою.

* * *

Через кілька днів знайшовся Юрків наган. Пастухи знайшли в лісі
Філя. Везли пізнім вечером через село додому. Ніч була темна, дорога
вибоїста, а мертвий лежав на возі і все наче хитав головою, що так
темно, так непривітно, в неелектрифікованому селі.

23.

Гострий дух постав і сперся в грудях. Взяти в руки, щоб не писк-
нули — хто шкодить комсомолові. Об'єднати ядро, струснути весь осере-
док, як околота...

Наче під гіпнозом, наче чужою—Юрковою—волею відкривав Петруня
засідання бюро, а Гармата сидів, блищав гострими колючими очима і вже
зарані на обличчі крізь загар проступала краска.

Всі мовчали, скося поглядаючи на Петруня і на Юрка.

Тихо говорив секретар:

— Першим питанням... Я думаю розібрати наклеп на мене.
— Ну, ну, що другим питанням?—придушено, але міцно, як вирізав,— запитав Юрко.

— Другим питанням стоїть—підсумки вечора, присвяченого екскурсії на комуни. Далі прийом членів і поточні справи.

— Так,—сказав Юрко і секретар сів,—давай заяву на тебе.

Поочитали Юркову заяву, висловлюватись—усі ждали Юрка.

Юрко встав, зблід на лиці, але держався спокійно.

— Так, кажуть хлопці, що ти дешево розцінюєш дівчат. Кажуть, що ти спекулюєш комсомолом, і що тебе треба до чортової матери викинути, щоб ти не гноїв тут своїм самогонным духом.

— Хлопці!—наче з благанням звернувся до бюро.—Хлопці!—та над чим же ми билися ціле літо? На чорта ми робили, радувались, коли затвердили осередок? Скажіть мені, хлопці, на чорта все це було, коли тепер таке робиться? Я говорю навіть не про секретаря, ми його сьогодні ж викинемо й на збори він може не приходити—я говорю про більшість членів нашого осередку... Сьогодні стало так: або комсомольцями бути, або розберемо осередок, як старого непотрібного хлівця. Ми побороли просвіту, ми влаштували читальню, поставили роботу гуртка, зміцнили комнезам, а в середині у нас уголовщина... Першого секретаря так-сяк ставили на примусові роботи, другого посадимо до бупру... Чи ж вибирати нам третього? Чи може закриємо цю лгвсчку?

Хвилина напруженого мовчання. Юрко звисив голову—щось болісно думає.

— Хлопці, осередок мені дорогий. І головне у нас є стільки надійних хлопців і дівчат хороших... До нового секретаря поставимо вимоги, як до комуніста: віддасть себе комсомолові—буде секретарем, а за малесеньку провину пошлемо з усім осередком. Зуміли об'єднати, зуміємо й провалити, коли до краю буде манаття, а не комсомольці.

Я вважаю, що треба занотувати в протоколі виключення секретаря—Петруня з осередку й можна переходити до виборів нового секретаря. Хто буде проти цього?

Петрунь сидів, звисивши голову на руку, і байдуже визодив часточко-чником на листку паперу: Каштановатий, Каштановатий, Каштановатий... Потім встав і вийшов.

Валька обрали секретарем і саме після того, як проголосували, він підійшов і шепнув Юркові:

— Ти казав про дівчат... Наталка чи ходитеме до нас, чи ні, а Катя втопилася.

Юрко швидко обернувся, але не міг вимовити ні слова й подивився з жахом у красиве Валькове обличчя.

— Поговоримо після засідання... А на мене покладайся—осередок я поставлю. Зі мною всі кращі комсомольці. Ручаю тобі.

Як у тумані Юрко вимовив:

— Знай, Валу, я здається вбив би тебе з нагану, коли б ти теж так, як оці супостати. Страшенно боляче.

24.

Жахливою смертю вмерла Катеринка, тихенька комсомолка.

Чи задумувалася, чи плакала Катя, як видавала її сестра заміж за Семена—не знати. Може бути, що й ні. Була комсомолка, ходила на збори, збирала дітей, помагала вожатому Філі, була на райзборах дитробітників, а потім рушники сватам дала, вінка вийняла з скрині сестриної, поблагословилося... І в суботу по обіді садовили біляву дів-

чину у вінку на м'який кожух, на стілець, посеред хати—косу розплітати.

Молодуха гірко плакала, схлипуючи, хвартухом заюрюючись, бумкала на дворі музика, тупали-витупували хлопці, в хаті було повно молодикових, молодущиних родичів... А не було матери в Катрусі, то друженьки до сестри жалісно співали:

Ой дай, сестро, масла
Ой дай, сестро, масла,
Бо я тобі корови пасла,
Гонила на росу,
Дай масла на косу...

Сестра плакала.

— Хто розплітати буде? Не маєш братів, Катерино...

А бояри—хлопці чубаті, п'яні та червонясті:

— Розплетемо... Хоч усі сідайте..

Став рослий хлопець за стільцем у Катерини, одкинув кучму, взяв шовкову косу в загорілі руки, від сонця рум'яну почав розплітати...

І шуміло в хаті, пахло горілкою і капустою смаженою, а дружки співали.

Катерина дивилася блискучими очима перед себе, усміхалась товаришкам крізь сльози і знову плакала...

* * *

А в неділю ввечері до молодика приїхали. На подвір'ї, біля нової криниці танцювали хлопці та дівчата, дрібно йшли польки, цупко поверталися в танці, і руками так коло щік, в лад музикам хить-хить, хить-хить... тупу, туп, тупу, туп...

Виглядали молодих із хати. Питали одне одного, чи швидко до комори.

— Поведуть... он тітка понесла біле рядно, стелити...

Молодому, як вийшов він, завидували. З ясної світлиці за ним мо-лода соромлива і бліда... Хотіли пройти хутко до білої комори, що стояла біля дощатої нової клуні. (Комора на чотирьох камінях, на підвалах, а до порога сходи, як до церкви...) Хотіли пройти не помітно, але веселий дядько Мирон розгладжував русяві пишні вуса, сміявся і щоки червоні й блискучі ставали ясними з раптовими горбочками... А музики ще як на злість тобі, марша та такого поважного, жалісливого, військового...

Коли двері за молодими зачинилися, музики пересіли на колодки біля комори й заграли щось таке крикливе... Пересунулося й все весілля. Посідали хлопці на сходах, вистукували дрібно чиколодками, а свахи вискочили на подвір'я з хати й вдарили троянця—рукою так ззаду спідницю збере, голову схилить, тільки пазухи тьопаяться, а чоботи з жовтими халявами повні у кого литками, а в кого онучами по-хлопчачі козака вибивають.

Гей, грай, коли граєш,
Коли добрий смичок маєш...

В коморі світився каганець. Часто входив дядько Мирон і виходив і було видно в двері білу постіль на землі на кожухах...

Семен був п'яний, як то кажуть у доску, роззувався, роздягався і важко сопів... Блимав каганець, тіні по кутках ворухились, здавалось, що барабан бив у самі двері й гупало в скронях... Хтось по дверях пальцями берхав.

— В мене болить голова, я наче вчаділа... Будемо спати...

Все тіло мліло й тягнулось, у голові наче дим від горілки снував, плував якісь думки...

Пручалася тихо, але з усієї сили від його важких пестощів, просилася поки розсердився й одвернувся. Потім, мабуть несподівано для самого себе, захропив.

Катерина тихенько прикрилася, скулилась обіч молодого.

Семен встав, підпер двері й ліг... Попливло весілля у голові, крик злився хутко в один шум, тільки бумкали музики й навівали сон...

А вранці їх розбудили.

* * *

У понеділок виходять люди до воріт, спіраються, прислухаються, через дорогу перебалакуються...

От так весілля... Чуєте? Ідуть...

А на краю села музики сагають, і заливається флейта, і зливаються голоси—то свахи виспівують, сміються, хтось верещить і тарабаняє підводи. Весілля йде...

Повбирані за коней жмуться два свати, через садок по росі, свахи витанцьовують за підводами марша з серйозним і п'яним виглядом, попідбиравши спідниці... Горять кужелі, на вулицях стрічного діда частують горілкою, а на підводі стоїть дядько Мирон і пританцьовує.

Весілля йде.

В'їхали у ворота, вивалили стовпа. Юрба ввірвалася в хату...

Сіли молоді за стіл...

— Вільний козаче, за твою молоду!—наливає Семенів дядько горілку. Пальцем під дном держить, двома обхопив... Подає...

Дивляться родичі...

Встав молодий, поцілував у руку дядька, взяв стакан.

— Дай, боже!—до Катерини... А стакан у руці легкий без меду...

Зареготалися...

— Що?.. З діркою?.. Ге!.. Не ціла чарка!.. Чого ж це ви, кумо—до сестри Катрусиної—та не цілу шклянку даєте нашому Семенові?

— Ціла була. Ви розбили...

— Без соку - калини дали ви шклянку, кумо... Гай, біле ряденце—з постілі комірної—ось воно...

— Одцвіла калина!..

Брязь!..

— Віват!..

Брязь...

... Полетіли горшки й макітри з стравою...

— Віват...

— Віват...

Галас знявся в хаті... Галас на дворі...

Семенові родичі вточили задом у хатні двері гніду кобилу...

— Дочка ваша...

— Отаку ти взяв, Семене...

Хтось іржав на дворі.

Дядько Мирон віхтя вчепив на хлібну лопату, встромив у борщ, у каглу, по стелі пішов писати.

Вдарили в комин макогоном...

Бух... бух... бух... Полетіла саж...

Хтось окріп перевернув у піч... у попіл... Гахнуло з печи, запихтіло, потемніло в хаті...

Молода до столу припала на руки, плакала...

Опам'яталась сестра молодій, червоняста молодиця, вив'язана в білу хустку.

— Свате, чого це ви напали?.. Катерина у нас неволочаща була...

— У наймах... по комсомолах волочилась!.. Віват!..

— Брешете, свате... молодик ваш може такий, неправда то... голову на одсіч—скарай мене сила божа!..

— Віват!..

Молодиця схватилась за стіл—відсунула від лави, взяла молоду за голову, підвела... обличчя до себе...

— Катю... що це?.. Ти винна?..

— Молодого спитайте...

— Комору спитайте...

Дядько Мирон рядно по столу розстеляє...

— Катю?..—схопила за стан, повалила на лаву, білим платочком пальця обмотала... Закинула спідницю. А-а-а...—забилася дівчина... а на хустині червона свіжа кров...

— Що це? Що це, свате,—даючи Миронові до носа... У вас віват, дали вам чисту, як золото...

— Г-е-е... Гоп...

* * *

Варили на дворі, підмітали хату, за стіл сідали, мед-горілку—самогонку пили, молодим перепивали.

Дядько Мирон розгладжує вуса одною рукою...

— Перепиваю тобі, доню, телицю...

Оглянулись сусіди—заглядає до хати телиця риж-лиса—дивиться задивовано, вухами метляє...

— Хай тобі ведеться з неї, як після дощу, хай росте господарство, як на дріжджах.

Не підводить голови молода, руку дядькову цілує, не зводячи очей...

— Спасибі.. Дайте, дядьку, вийти... погано мені... пустіть...

Вибігла через подвір'я, пройшла поміж грядками на горід, а потім бачили—стояла на кладці біля річки й дивилась на синю воду... А ввечері витягнули під очеретами Катю...

25.

У вересні сині, сині дні. Розкрила осінь далекі шляхи, вигнула обрії—кличуть осінню шляхи, кличуть обрії, бо осінь прозора, широка, розкрита.

День за днем, день по дню... І сьогодні день синій, дзвінкий!

Сьогодні не робив у кузні... Ходив по садку, сонячника лузав, дивився на далеке поле і вже Київом жив, Київ невідомий розстелявся туманно перед очима... Здавалось—зараз за обрієм Київ...

Пішов до осередку в якомусь прощальному настрої, сидів, склавши руки на столі, і перекидався жартами, радив у справах.

Прийшов Степан.

— А я шукаю тебе, Юрко! Я сьогодні буду все з тобою... Добре?..

— Добре, добре...—усміхнувся Юрко.

Степан дивився довго на Юрка:

— Скучно буде.

Валько ввійшов—спритний, гарячий. Поздоровкався...

Юрко казав Валькові:

В. Касіян Портрет т. Артема.

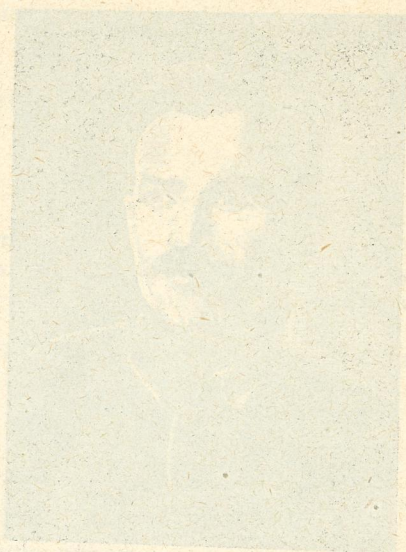
С. Налепінська—Бойчук. Заставка до ювілейного альбому.

Х. Бульдин Ювілейна меморіальна дошка.

Фразрман Портрет робітника.

— Ти ж пам'ятай... Головою відповідай за осередок... Це я по дружньому—роби так, як би відповідав головою... Та пиши. Валько!..

З осередку пішли вдвох до Наталки.

З Наталкою подружив Юрко, і Степан за ним... Після того випадку з п'ятьма карбованцями, почала дівчина скоса дивитись на хлопців, зборів не одвідувала, аж Юрко раз зібрався і пішов до дівчини. Прийшов легкий, безпечний, з сонячником у руках.

— По дорозі зайшов..

Сів на призьбі й довго розмовляв, як із сестрою, про життя, про хлопців, про дівчат... про комсомол не говорив, але обмовляв його перед Наталкою—„дивись який я, а я ж комсомолец“.

— Прийняли ми кількох на цих зборах. Марійка Чорного подала заяву... Між іншим, Петруня ми викинули. Ти чула? П'є хлопець, хуліганить.

І знову говорили про парубків, про вулицю і життя дівочьке.

Потім, як пішов додому—провела:—Пройдуся, каже, з тобою, Юрко... Взяв за руку долонею в долоню... Було тихо, гарно, й над греблею стояли верби...

Приходив на другий день і здружилися вони, потоваришували...

Так троє їх—Юрко, Степан, Наталка зріднилися, зблизилися. Шукав Юрко відпочинку, бо останні події вимотали душу... втомився. І гарно можна було відпочити—Наталка регочеться, або уважно слухає, аж рот розкриє, тільки великі синьо-сірі білки повертаються... А Степан чудно, крикливо розказує про комнезам, про дядьків, про театр на цукроварні... Легко з ними...

Сині осінні дні...

Робить Юрко в кузні, читає, вчиться в Остаповій лабораторії... Дістав документи, попраля Ксеня білизну, зібрався, грошенят трохи заробив, і сьогодні пішли до Наталки. Помагали копати картоплю, аби побути з нею, а ввечері всі троє пішли до осередку знову...

Дивний Степан, якийсь дивний...

Складали Юркове майно в плетену корзину. Горіла лампа в недомашній хаті, і темнота проступала у шпарини, і осіння свіжість.

Скільки й майна того. Кожушок, наган, завинутий у газету, білизна, книжок кілька та що потрібно надалі, та ото і все.

Відкладав книжки, що дарував Степанові, а він жадібно переглядав їх, крутився біля лампи.

А то якось, як Юрко зачиняв уже кошика, оглянувся—стоїть Степан посеред хати, у фуфайці Юрковій,—подарував на спомин біднякові,—в Юрковому кашкеті з англійського сукна, стоїть і думає щось...

— Чого задумався, Степане...

Перевів очі на Юрка—сам такий схожий на колишнього Гармату, на того, що в дев'ятнадцятому році, навіть косички волосся на лобі, й такі ж задумані, жадібні очі... Подумав трохи...

— Сам остаюся...

І враз в очах якось блисло... Чудний Степан. Оцей рвучкий, голосливий Степан... тепер от так?..

— З осередком остаєшся.

Осередок... то добре, але осередок не те...

* * *

А ранок був із приморозком, хороший, чистий і над поїздом повільно простелялися осінні білі полотнища диму... Небо було по осінньому синє і показувало на погідний синій день... Перший без Юрка.

* * *

Поїзд наче зривався з землі, чухав, мчав і ховався передом за ялинкові посадки... Ховався всім своїм довгим тілом... тільки довго над зеленою биндою ще простеляло білі легкі полотнища...

Юрко поїхав.

А на пероні самотньо стояв хлопець, із косичками з-під кашкета з англійського сукна, в фуфайці... Якби подивився хто з тих, що знали Юрка в тисяча дев'ятсот дев'ятнадцятому році—сказав би:—Юрко.

Кінець третьої частини.

Дмитро Чепурний

БЛАКИТНОМУ—ЕЛЛАНУ

Довго він стояв на герці

І не тлів, як сіра тінь,

Бо не в нього замість серця

У грудях трухлява тіль.

По шляху очей не мружив,

Хоч на дворі буря, сніг.

І для тих, хто серцем дужий

Ім співав свої пісні.

Простяглись новітні межі

І клуби розтали хмар.

Жовтень фарбно обмержив

Кров'ю тружених гаптар.

Вже б спочить, заснуть у втомі,

Ні! Роботі не кінець,

Знову мізок в праці тоне,

Сердце в такт людських сердець.

Знову пісню, знову сили

Хоч цвіте жаданий час.

Не тому, щоб посадили

У рекламі на Парнас.

... І спинилось в буднях серце

Не сягло своїх хотінь.

Довго він стояв на герці

І в житті не тлів мов тінь.

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНИЙ РОЗДІЛ

Б. Коваленко

ПЕРШИЙ ПРИЗИВ

(Закінчення)

ВАСИЛЬ ЕЛЛАН

Ми ще не маємо докладної біографічної розвідки про В. Еллана, так само, як і систематизованих документальних матеріалів. Тому важко дослідити зв'язок між різними етапами літературної роботи письменника й відповідними періодами особистого й соціального життя, що творчість умотивовували.

Спробуємо, проте, на підставі вбогих біографічних відомостей, що маємо, накреслити основні моменти життя й діяльності В. Еллана, що поклали відбиток і на його літературний доробок.

Народився Василь 1892 року в с. Козлі на Чернігівщині, в родині сільського священника. Освіту здобував теж „духовну“ в Чернігівській семінарії.

Провінційальний губерський центр, позбавлений фабрик і заводів, далекий від „бойких“ торговельних шляхів, типове місто урядовців і міщан визначався повільним темпом життя і консерватизмом побуту.

Тов. Ковтунович, помічник А. Заливчого по організації повстання „боротьбистів“ проти гетьмана (грудень 1918 року) каже, що це повстання насамперед здивувало мирних обивателів своєю несподіваністю. Надто воно не гармоніювало з спокійною, пасивною психологією міського життя.

В Чернігові на вулицях можна слухати сільські співи, й побачити „дядька“, що їде орати власне поле.

Напівсільські околиці, мальовниче Задесення—все це могло розвинути естетичне замилювання в природі, але також, як і загальний обивательський колорит міста, мало сприяло виробленню вольової динамічної вдачі.

Василь Елланський саме таку рухливу й енергійну вдачу мав.

Рано й гаряче став реагувати на соціальні й політичні утиски царського ладу й тому, за свідченням Ф. Тарана в 1911 році, дев'ятнадцятилітнім юнаком уже був на замітці в поліції.

Шлях „красного звіря“ для польовників із жандарської „охранки“ „внутрішнього ворога“—„соціаліста“ й кандидата в Сибір накреслився перед Василем рано; праця в запальних організаціях українських соціалістів-революціонерів, зокрема, є підстави думати, в терористичних групах, могли таку „розв'язку“ лише прискорити, проте молодому революціонерові пощастило додержатись на Україні до самої революції 1918 року.

За твердженням того ж Ф. Тарана, перед революцією В. Еллан був „пораженцем“, а це свідчить про високу класову якість його революційності.

Специфічні умови української дійсності вплинули проте й на нього. Національний гніт, що його переживала Україна в дореволюційну добу, збуджував певне недовіря і до Росії пореволюційної, особливо до уряду Керенського, який у великій мірі продовжував ту ж саму „великодержавну“ політику, що була й за Миколи II.

*) Див. „Молодняк“ № 11.

З другого боку кола української буржуазно-демократичної інтелігенції, зокрема пізніший лідер правого крила укр. с.-р. Шраг намагалися прищепити Василеві свою УНРівську ідеологію боротьби за „національні“ інтереси проти Росії як такої, без різниці клас її населення.

Мертве хватається за живе. Буржуазні партії намагалися підпорядкувати своєму впливу революційні. За міжкласовий цемент хотіли використати культуру, трактуючи її не в класовому, а в націоналістичному „всенародньому“ розумінні.

Організують Чернігівську „Просвіту“.

На перших її зборах під головуванням І. Шрага (кінець квітня 1917 року) „добродій Елланський“ разом з іншими обстоював „велику вагу української книжки“, окреме видавництво, часопис то-що“ (звіт „Чернігівської земської газети“ 28/IV 1917 р.).

В. Елланський фігурує, як один з організаторів „Просвіти“ й у себе вдома провадить до неї запис.

Аналізуючи ці факти, не треба забувати історичної перспективи: об'єктивно контр-революційна роля, яку відіграла „Просвіта“ пізніше, за часів петлюрівщини й гетьманщини, навіть за часів радвлади (1921 рік) далеко не була очевидна в 1917 році. Тоді „Просвіта“ була новою невиразно-демократичною організацією, яку можна було використати для боротьби з кереґином, була надія через „Просвіту“ зорганізувати розпорошені сили революційної інтелігенції, яка б змогла розпочати творчу й популяризаторську працю, дійсно корисну для трудящих мас. Саме такі наміри були й у В. Елланського. Він, розуміється, не мав нічого спільного з тупими істотами в „демократичних“ вишиваних чужими руками сорочках, що українську культуру мислили, як додаток до автокефальної церкви.

В. Еллан ще на початку 1916 року вмів відрізнити інтелігенцію й „інтелігенцію“.

Це можна констатувати навіть на підставі сухих казенних відомостей реакційної „Чернігівської земської газети“, в якій ще на початку 1917 року один з ідеологів М. Могилянський агітував за „необходимые жертвы“ для боротьби „с немецким владычеством“ і доводив, „что народное представительство“ даже в таком несовершенном виде, как 4-я Гос. Дума является выразителем народной совести и разума (№ 5, 17/I-1917 р.).

Хроникерська замітка цієї газети про збори „Чернігівського товариства українських поступовців“ (група ліберальної буржуазії) розказує, що „представник студентської молоді В. Елланський закликає ту велику частину укр. інтелігенції, яка відбилася від української бідноти й виснаженої маси, звернутися до праці на користь рідного краю під українським прапором (Підкреслення моє Б. К. 24/III 1927 р.).

Характерно, що В. Еллан звертається не до всієї гамузом інтелігенції, а до тої великої частини, яка ідейно близько стоїть до бідноти і їй співчуває.

Ми не можемо цілком довіряти точності в передачі промови саме в тій її частині, яку можна перетлумачити в сторону єдиного „національного“ фронту, бо „патріотичний“ російський листок після революції зразу ж перекинувся до табору „патріотів“ українських і тому саме міг до певної міри „підсахарювати“ в потрібному для нього розумінні зміст промови В. Еллана.

Ставлячись обережно до всяких патетичних тирад про „рідний край“ й „український прапор“, ми все ж таки можемо констатувати наявність

хибних демократичних ілюзій у молодого революціонера, який вважав за можливе чогось путнього для революції сподіватися. бодай від частини „вишиваного“ „громадянства“, майбутньої опори гетьмана, і взагалі з ними балакати про оборону інтересів бідноти.

Правда В. Еллан не дивився на цю „коаліцію“ справжніх революціонерів із наспіх підробленими як на принцип, він вважав єдиний фронт за тимчасовий тактичний маневр у боротьбі проти російського імперіалізму, при чому цей „шахматний хід“ зовсім не усуває перспектив класової боротьби в межах „нації“.

Доповідаючи десь 19/V 1917 р. на українських (sic!) зборах „про існуючі українські політичні партії“

В. Еллан зазначає, що „коли погрожує народові якийсь ворог, коли є спільна мета, то всі партії об'єднуються під одним гаслом. Так було підчас революції—проти старого строю встали всі класи суспільства, але, не забуваючи своїх різниць, стежучи одна за одною так тепер всі українці об'єдналися під одним гаслом—автономія і федерація“, цілком зрозуміло, додамо від себе, також не забуваючи соціальних різниць між окремими партіями.

Таке закінчення, хоч його і замовчує „скромно“ хронікер „Черн. Земськ. Газ.“ логічно випливає з цілого контексту промови.

З наведених цитат усе ж таки видно, що був певний вплив на В. Еллана з боку націонал-демократичної буржуазної інтелігенції, особливо в питаннях культури, була переоцінка революційних можливостей буржуазії, але й було відмежування від неї по питаннях соціальної боротьби.

Представник революційно-селянської інтелігенції недосцінював революційної ролі пролетаріату, як спільника поневоленого незаможного селянства і в соціальній і в національно-визвольній боротьбі, бо він не знав пролетаріату, не мав нагоди близько здибатися з ним, працюючи в непромислових центрах і з орієнтацією на революційне селянство.

Але й останнє виразно й послідовно підштовхувало В. Еллана вліво, як і інших лідерів лівого крила УПСР, діалектика боротьби з контр-революцією розкривала очі на провідну роль пролетаріату в соціальній революції і примушувала наближуватись ідейно до його авангарду—компартії.

Проте, відгомони націоналістичних традицій в ідеології В. Еллана атрофувалися не зразу й не без внутрішньої боротьби.

Ця боротьба мала наслідком переоцінку всієї історичної минувшини й зокрема культури: як і В. Чумак, Еллан зрікається минулого в ім'я майбутнього, рішуче відмежовується від національної романтики, захоплюючись романтикою соціальної боротьби й індустріалізації.

В. Блакитний

(Взято з Одеської охранки 1919 р.)

Дуже показовий з цього боку ліричний нарис, вірніш поезія в прозі „Україні“, який в „Боротьбі“ за березень 1919 року вміщено під назвою „З старих зшитків“ отже, з'ясовує давніші погляди поета, може ще шкільних часів.

Тобі, Україно моя, і перший мій подих, і подих останній
тобі!..

Щасливий я ще й тому, що як крила могутні—

Минуле твоє наді мною.

О, як люблю я його!

Як його ненавиджу я!

Запорожжя... Колівщина... Моря крови, небосхил
у червоних загравах пожеж...

Смерть і бенкет, що сплелися у гаслі „повстання за волю“—
що це за іскра у порох душі!

Й що це за хрест, нестерпимий тягар на душі у народу—
минуле твоє

Нас тягне воно до землі—і не вільно шугнути в майбутнє.

Вогню ж!

Динамиту!

Хай зникне Минуле в ім'я Будучини.

Церкви старовинні—в повітря!

Вишневі садки—під сокиру.

Прорвати Карпати тунелем!

Динамітом—пороги Дніпрові!

— Гей, сивий, вже бачу тебе я у шорах камінних—у шлязах.

О, степу! О, Луже Великий! Ти будеш лиш море пшениці
і жита, прорізане стрілами колій, блискавками експресів
розкраяне.

В. Еллан не лише оголошує війну минулому, щоб розчистити шляхи майбутньому, він виводить і ту силу, що за майбутнє змагається. підкреслює, що саме пролетаріят поведе Україну новими шляхами.

Хто ж це йде урочисто твоїми шляхами, виступає ходом
звитяжців з обличчями червоними (сонце і дим), із бла-
киттю в душі—і червоним прапором в руках?

О, Україна моя—це гордість, надія твоя,—пролетарі,
твої діти.

Ще в 1917 році В. Еллан обстоює ідею контакту з партією проле-
таріату України—КП(б)У, він входить до складу фракції „Лівобережців“,
яка підкреслює потребу союзу з революційною демократією Росії й рі-
шучого розриву з буржуазією власної національності.

В другій половині 1917 року для В. Еллана вже не може бути
й мови про якийсь „загально-демократичний“ блок, навіть і на плат-
формі оборони від російського імперіалізму, бо цю небезпеку було
усунуто Жовтневою революцією.

Цілком приєднавшись до соціальної революції, В. Еллан і ліве крило
УПСР (Г. Михайличенко, А. Заливчий) стали все ж в опозицію до
більшовиків по національному питанню...

Рецидиви великодержавних ухилів частини компартії, особливо за-
гострених у Червоній армії завдяки завзятій боротьбі її з озброєними
петлюрівцями, нетактовне русотяпське поводження Муравйова і його
загону, взагалі окремі помилки радянських органів у галузі нац. полі-
тики давали багатий матеріал для гострої критики газеті „Боротьба“,
і її активному співробітникові В. Елланському.

Він виступає і як публіцист і як фейлетоніст, найгостріший і най-талановитіший.

Головні обвинувачення, що їх висував В. Еллан і інші лідери „Боротьби“ (Г. Михайличенко) проти більшовиків і їхнього уряду полягали в нападах на „централізм“ „фанатичних мрійників і фантазерів“, бо такий централізм підсилює українські шовіністичні групи, дає їм аргументи для агітації (В. Б. „Вода на млин шовінізму“ „Боротьба“ № 3, 1918 р.).

Поза тим публіцисти з „Боротьби“ доводили, що радянська влада забуває селянство: закони що до землекористування запізняються, політичні права врізано, базу революції звужено до „однобокої диктатури пролетаріату“.

Повторювано есерівські „істини“ про потребу рівноправності трудящих селян із робітництвом, чим практично змазувався принцип пролетарської диктатури й гегемонії пролетаріату в революції.

Разом із тим провадилася дуже енергійна кампанія проти українського шовінізму й агітація за III Інтернаціонал.

На такому політичному тлі стають зрозумілі надзвичайно гострі фейлетонні випадки В. Еллана (він же В. Б., В. Блакитний, В. Гарт, Ва-ль й інше) проти „централізму“ з одного боку й українського шовінізму з другого.

Характерним із цього погляду є фейлетон „Крути, Гаврило“ („Боротьба“ № 3).

За основу взято фактичну пригоду з потягом, що віз із фронту салдат. Вони поставили на попсований паротяг свого „механика“ й той не змігши зупинити потяга з „уклону“ на всіх парах в'їхав у помещання Київського вокзалу.

Проведено „паралель“ із російськими централістами, які, не розуміючись на національному питанні, „крутять“ як попало, не міркуючи над можливими наслідками.

Цей фейлетон цікавий не лише з погляду аналізу політичних переконань В. Еллана й „Боротьби“, але й для дослідження процесу творчості, саме вміння синтезувати й художньо оформлювати фактичний життєвий матеріал.

Письменник В. Еллан безпосередньо й органічно виростає у В. Еллана — публіциста.

(До речі, М. Хвильовий в своїй передмові до видання поезій В. Еллана доводить, що поет якимось „побожно“ ставився до псевдоніма „В. Еллан“, підписуючи їм виключно поетичні твори, а для публіцистичних уживаючи інших (В. Блакитний). В „Боротьбі“ є низка публіцистичних статтів, що їх підписано „В. Еллан“ — очевидно цей матеріал не був відомий редактору збірки поезій і тому він побудував свою „гіпотезу“ цілком довільно).

Отже, газетний злободенний фейлетон був вихідною формою з одного боку для прозового нарису, з другого (віршований фейлетон) — для сатиричних і навіть ліричних поезій. Зразком такого побутового нарису з публіцистичними висновками й обарвленням може бути „На удар“, малюнок відступу з України чехословаків під тиском німецько-петлюрівських військ (політична позиція чехословаків, що пізніше повстали проти радвлади, була тоді ще невиразна й навіть революційна, принаймні можна було її за таку вважати).

„Ясно мають у весняному повітрі біло-червоні прапори... гуде аероплан (німецький — Б. К.)... здалеку чути вибух гармат... поблискує зброя, куди не глянь оком, — а в голові одна єдина думка, що пече розпаленим оливом мозок... Навіщо, навіщо зброя? Навіщо поляжуть мертвими ці гарні юнаки?..

Адже ж єсть інший шлях до визволення, крім гармат і рушниць, крім війни, де брат убиває брата—шлях об'єднання всіх трудящих під червоним прапором інтернаціоналу.

О, якби це була вже остання війна, коли б уже брати з різних націй не йшли нищити один одного!

А легкий вітер весняний заспокоює, шепоче на вухо: „Нічого, нічого вже кінець. Кінець і перемога робочого люду... Це буде остання на світі війна“.

(„Боротьба“ № 7, 1918 р.).

В цьому нарисі елементи поетичного стилю (лирична насиченість, використання природи, як ґрунт для людських почувань, емоційна образність), поєднання з фактичною конкретизацією і публіцистичним тлумаченням справжньої події. Немає ще абстрагування від поточного моменту, узагальнення, але й цими елементами пізніше В. Еллан опанував, давши зразки прозових нарисів-оповідань.

На сторінках „Боротьби“ В. Еллан зростає і як майбутній поет сатирик, і як лірик, виходячи також із потреб практичної революційної роботи. Перші спроби сатири віршом уявляють із себе досить примітивний фейлетон, що в ньому автор використовує готову літературну форму для нового політичного змісту. Перед гетьманським переворотом влітку 1918 року В. Проноза-Мрійник стилізує під „Пісню о вешем Олеге“ свою сатиру на з'їзд „хліборобів“.

Зібрався з Лубень хлібороб-демократ

Помститись над клятим есером.

— Держись беззаконний, зрадливий уряд,

— Получиш, небоже, тепер!..

(„Пісня про славних героїв-хліборобів“ „Боротьба“ № 41, 1918 р.).

Цікаво, що сам В. Еллан відчував органічний зв'язок своєї творчості з революційною дійсністю й сам обумовлює літературне походження своїх творів утилітарними завданнями.

В „Боротьбі“ (№ 55—1919 р.) він містить одну з кращих поезій під рубрикою „Маленький фейлетон“. Ця поезія в збірці за редакцією М. Хвильового має назву „Весняні вибрики“, в „Боротьбі“ в першій редакції „Весняні мрійники“.

В ліричній поезії, де передано настрої пролетаря на відпочинку, В. Еллан згадує конкретні політичні імена, що були актуальними для тодішнього часу й цілком виразно натякає на внутрішнє політичне становище—короткий перепочивок між боротьбою з жовто-блакитниками й війною проти Деникина (квітень 1919 р.).

Позабувши газетну хроніку,

Клемансо і Вільзона,

Орlando і Пісона,

Візьми в руки гармоніку,

Підшукай собі пару,

Йди у поле, у гай, до бульвару...

Хай жаліється, стогне і квилить...

Безсилий

Гад отруйний і кволий...

— Ти ж, хоч босий, півголий

Але хай хто посміє промовить,

Проти влади твоєї дві слові—

— Все розтрощить могутній удар

— Вище чоло тримай, пролетарі!

Варто пригадати тодішню обстановку, коли запільна контр-революція чекала першої нагоди для реваншу, а тимчасом займалася антирадянською агітацією, щоб відчутти зв'язок ліричного настрою автора з конкретною політичною ситуацією і впливи останньої на процес (характер емоцій) і матеріал творчості.

Ми яскраво відчуваємо також і бажання автора навіть індивідуальною лірикою прислужитися справі боротьби, бо боротьбою тільки й жив поет революції.

Тому його поезії оживають, набирають особливо глибокого значіння, коли врахувати історичну обстановку, при якій їх писано.

Ліве крило укр. с. р. поставилося вороже як до повороту петлюрівців на Україну (з німцями у березні 1918 року), так і до гетьманського перевороту, але праве крило, уславлене авантюрою і зрадництвом, захопило внутріпартійну владу в свої руки, висунуло іншу угодовську політичну платформу, поставило нову редакцію „Боротьби“, яка мала цю платформу обстоювати.

На засіданні Ц. К. з 2/III 1919 р. праве крило на чолі з Шрагом при протесті Г. Михайличенка ухвалює взяти курс на „творчу критику“ Центральної Ради й одночасово відхиляє пропозицію Михайличенка бойкотувати Ц. Р., вимагати її переобрання на Всеукр. З'їзді Рад (Робітн. і Селянських Депут.), вимагати негайного виводу німецьких військ.

Ліва опозиція в зв'язку з внутріпартійною реакцією різко скорочує участь у газеті „Боротьба“, власне зникає з її сторінок зовсім, коли не рахувати поодиноких суто-літературних творів.

Через кілька днів після окупації Києва німцями, в часи найбільшого наростання шовіністичного чаду, висміяного В. Гартованим (псевдонім В. Еллана) в фейлетоні „Добрий день пана Гарбузенкова“, незадово перед ув'язненням автора цього фейлетону в Лук'янівці „за більшовизм“, з'являється в „Боротьбі“ № 14 дуже недвозначний що до політичних переконань його ж вірш (підписаний О. Гаррі) з протестом проти реакції, закликком до нової боротьби.

Ні слова про спокій! Ні слова про втому!

Хай марші лунають бадьорі й гучні ..

Хай ніч облягає—та в пільмі глибокій

Вже грають-палають досвітні вогні. .

Товариші, друзі. Бадьорі й завзяті

Єднаймо одсталих плечем до плеча!

Гей, хто нам посміє шляхи замикати?

— Горять наші очі, як вістря меча.

Ми вийшли давно вже у путь нам відому,

— Хай кулі ворожі назустріч летять.

— Ні слова про спокій. Ні звука про втому!

— Вмремо—а здобудем ключі від життя.

Лук'янівська тюрма, запільна партійна робота, організація повстання й керівництво ним (член Всеукр. Центрревкома „боротьбистів“—осінь 1918 року), нове ув'язнення в Полтаві (визволили радянські війська) редакторська, літературна й публіцистична праця в „Боротьбі“ 1919 року (після звільнення України від військ Ц. Р.), деникинське запілля (осінь 1919 року) такі основні етапи діяльності В. Еллана, як лідера УПСР (ком.), пізніше УКП(б).

1919 рік значно зменшив недовір'я лівих есерів до національної політики КП(б)У.

„Боротьба“ з задоволенням констатує правдивість політичної лінії, що її в одній з промов накреслив командувач Червоної армії Антонов-

Овсієнко, зазначає, що ця лінія цілком відмінна від русотяпської політики Муравйова на початку 1918 року. Розходження між „боротьбистами“ й комуністами втрачають свою гостроту з принципових положень, більше зводяться до дискусії в практичних питаннях. Все частіше поговорюють у газеті „Боротьба“ про влиття в КП(б)У й навіть ухвалюють постанову про тісний контакт із Київським комітетом КП(б)У, вводять до складу редакції представника КП(б)У—Бубнова.

Злившись з лівими незалежниками (соціал-демократичного походження) „боротьбисти“ ще помітніше наближаються до КП(б)У, особливо в зв'язку з наступом Деникіна.

В. Еллан цілком підтримує думку про влиття „боротьбистів“ до КП(б)У, ідеологічно й психологічно все більше зростається з пролетарськими революціонерами.

Така політична ситуація, що обумовила перший період творчости В. Еллана,—військово-комуністичний.

Цей період виробив основні властивості психики й світовідчужання поета, що характерні і для пізніших його поезій мирного часу.

Творчість В. Еллана має багато спільного з Чумаковою, особливо в період воєнного комунізму.

Це й не дивно, бо обидва поети—продукт однакових соціальних умов, співці однієї класи й навіть близькі особисті товариші по партії, по роботі.

Проте між ними єсть і ґрунтовна різниця: В. Чумак не встиг розгорнути своєї літературної роботи; він дав лише перші зразки, які відбивають еволюцію замріяного сільського романтика природи до поезії соціальної боротьби.

Через етапи „ранкових настроїв“, „мрійновтоми“ і „співів конання“ до палкого й завзятого „циклу соціального“, такий шлях класового самовизначення, що його проробив В. Чумак.

В. Еллан почав із того, чим Чумак закінчив: із перших же своїх відомих зараз поезій почав розробляти соціальну тематику.

В поезіях В. Еллана маємо вже викінченого мужнього революціонера—попередній період творчости (а він, очевидно, був), який з'ясував би той шлях, що ним пройшов поет до революції і пролетаріату, вихідні джерела його творчости лишилися невідомі й досі, може тому, що сам В. Еллан, дуже суворий до своїх продукцій, друкував свідомо лише те, що могло дати користь революції.

Можна думати на підставі біографічних даних і окремих уривків на зразок „Україні“, що цей попередній шлях був подібний до Чумаківського принаймні по відношенню до національної романтики, але детальних вказівок що до цього ми не маємо.

Розпочавши масову, розраховану на обслуговування широкого читача працю з циклу соціальної поезії, В. Еллан виявив себе, як вибагливий не лише що до змісту, але й до форми поет.

Форма його безперечно досконаліша, ніж у ранніх творах В. Чумака, індивідуальну лірику майже зовсім усунуто—все має служити лише одній цілі—революційному колективу, все мусить бути значним і потрібним масі.

Це не слово, а справжні „удари молота і серця“, поезії надзвичайного вольового й емоційного напруження, що підносять дух і скеровують увагу на боротьбу з класовим ворогом.

В їхньому ритмі чуєш залізну ходу певного своїх сил пролетаріату, який самою появою примушує пануючу ще на Заході буржуазію тремитися, передчувати близький кінець.

Проходять мимо. І в палацах
Дзеленькотять дзеркальні шиби

Мов клич—каміння: вікна вибить,
І страх зубами чітко клаца.
(„За вікнами палаців“)

В широті картин і сміливості масштабів видний могутній розмах революції, її всеосяжність.

Дві ворожі класи змагаються в останній рішучій боротьбі, і плацдармом цієї боротьби є всесвіт.

Удар і удар—без перерви.
Простяглися напружені струни.
Червоні нерви оголила земля:
— Від Бастилії—до Паризької Комуни,
До Будапешту—від Кремля,
— І далі. Далі замикайте коло
Вибухових революцій:
— Гупає—дзвонить тисячопудовий молот
З серпом і м'язами в братерській злуці“.

(„Бастилія“).

Як учасник цієї боротьби й палкий ентузіяст—В. Еллан відчуває сталеве напруження нервів і завзяття бойців, що знають свою мету й переконані в історичній неминучості перемоги; поезії його перейняті волевим устремлінням і емоційною насиченістю, вони являють собою могутні конденсатори революційної енергії й активної класової ненависти.

Емоційні вигуки, слова-гасла, що б'ють по нервах і мобілізують маси, надзвичайна стислість матеріалу й динамічна образність—такі основні формальні особливості „військових“ поезій-кличів В. Еллана.

Слово „комуна“—як постріл,
Слово „комуна“—як спів.

Революцію автор малює часто в узагальнених широких образах. Іноді, в поодиноких випадках, ці образи набирають абстрактного, навіть символічного відтінку, але загалом В. Еллан—поет конкретний і тому картини боротьби всесвітнього масштабу в нього гармонійно поєднано з побутовими малюнками, величний патос із природною пролетарською простотою.

Рани і стогін—так просто,
П'ять промінців на кашкеті,
Смерть придивляється гостро
— До червоних зірок на кашкеті.

Але скромну радянську зірку, що є зовнішньою ознакою кожного червоного бойця, поет асоціює з світовою боротьбою, бачить у ній емблему могутньої сили, що має підпорядкувати собі всі краї земної кулі.

— П'ять промінців—п'ять мечів:
В кожен край світу—вістря.
Вибух розквітне.—Скоро чи?..
— Зараз. Тримайся. Ні з місця.

(„На чатах“).

Так само вміє В. Еллан обрамляти картини революційної боротьби лірикою молодой весняної природи, втілюючи революцію в природу і природу в революцію.

— О, нестерпимо—гострий зір—
О, меч мадони комунара.
Конає в корчах всесвіт—вир
В чеканні блискавки—удара.
Гуркоче грім: весняний день,

День перший юно-сонця травня.
 З долин, з узлісь — бурун пісень,—
 — Розливно кров збудилась давня.
 Криваві квіти—прапори,
 Червоно бунтовливе море
 — А угорі—
 — Червоні зорі.
 Зорі.

Героїчний патос В. Еллан поєднує де того вимагає тема, з чулою ліричною м'якістю і тонкою грою нюансів настрою, відповідного мінливості ритмів і образів.

Найяскравіше ці риси відбито в поемі „Повстання“, пам'яті Заливчого. Сонне місто й революція—така провідна антитеза поеми: повільний затриманий ритм, закучерявлені статичні образи, алітерації на „с“ (спокій), що за їхньою допомогою автор дає відчуття провінціальної декорації до кривавої трагедії, чергуються з енергійним рубаним ритмом, динамічними образами й алітераціями „р“ (революція), коли мова йде про підготовку й вибух повстання.

Де оспіваний задуманим поетом,
 Сивий морок звис над сонним містом
 — Кинуте Революційним Комітетом
 Наче іскру в порох терориста.
 Наказ дано (коротко й суворо):
 Вдарити й розбити ворогів.
 Спало тихе місто і не знало—скоро
 Звідкись грізний гримне стріл.

Наростання бою завдяки надзвичайному лаконізму й художньому добору образів передано з класичним драматизмом, так само як і елегантний малюнок, запорошеного ранковим снігом, мертвого повстанця. Жалібна розв'язка виростає в скорботні звуки шопеновської мелодії.

За життя розплата тільки кров'ю,
 Тільки смертю переможемо смерть..

Гарячковий телеграф вистукує нові накази новим невідомим: хтось із них також загине „опалевим ранком“, але решта переможе, бо не дурно пролито кров товаришів, бо кличуть вперед пурпурові прапори. Треба пережити самому соціальну боротьбу, переболіти її поразками й радіти з перемог, треба зростися з колективом так, щоб вважати його інтереси за свої особисті, треба до того бути поетом колосальної художньої сили, щоб написати поему „Повстання“

* * *

В. Еллан не зразу погодився з непою, принаймні не зразу сприйняв її емоційно.

Романтик воєнного комунізму, що звик до одвертої війни з ворогом, з іронією поставився до нових метод роботи й боротьби в умовах мирного часу.

Нарізали паперу,
 Помітили—червоним і чорним
 Вгорі—1921-й.
 Часе—тебе вже взято шорами.
 І не думай—не виплигнеш з путів—
 Будем знати, розмірювати, розраховувати
 І—коли лягти заснути,
 І—коли можна арештовувати,

I—коли бойовий удар,
I—коли заганяти свині...

(„Слава календарю“).

Несприйняття непи В. Еллан виявив не лише в іроничній формі. Можна послатися на відомі діалоги „НЕП“, де він у серйозному плані трактує непу, як відродження капіталізму, як стабілізацію крамарів, продажних фахівців, що гнітять робітничу масу.

Всю надію В. Еллан покладає на молодь, комсомольців, що десь далеко за лаштунками співають „Молоду гвардію“.

В умовах непи раптом стала непотрібна зброя воєнного комунізму: „червоні коні на припоні посхиляли голови низько“, посмутніли революційні обрії, але різким дисонансом до сумної картини вривається вольовий вигук автора:

— Хто там співає тужливі пісні?
Хто там співає?

Ми не будемо повторювати примітивних догадок опортуністичної критики про те, що бадьорий кінець прироблено тенденційно й не щиро „про око людське“, ми вважаємо, що такий кінець цілком характерний сам для світовідчужання нового пролетарського типу, яке було при-
тамане В. Еллану і якого безнадійно позбавлені дехто з його критиків.

Для Елланової творчості характерний прийом антитези.

Почасти ми відзначили цю рису, розглядаючи поему „повстання“, але її можна подібати й в індивідуальній ліриці.

Ще в 1918 році в Лук'янівській в'язниці В. Еллан написав поезію „До берегів“, де протиставляє спокій „уквітчано-зелених берегів“ особистого щастя бурхливому й небезпечному морю—революційній боротьбі.

Поет рішуче розв'язує колізію на користь останньої „Вперед, завжди вперед несіть мене, вітрила“.

Слабе здоров'я (хворе серце) дуже рано позначилося на творчості Василя в формі другої психологічної колізії—фізична втома й обов'язок продовжувати працю.

В 1915 році задовго до непи, навіть до революції, В. Еллан пише поезію „Серця перебої“, де розв'язує цей типовий для себе конфлікт у спосіб ігнорування свого хворого стану, примушує себе працювати, не вважаючи на здоров'я.

Умовляють серця перебої:

— Так... тук... тук... тах... тах... тук... тук...

Заспокоїм...

Заспокоїм—

Стомлене у муках мук...

— Зацвіте хрещатенький барвінок.

Прошепоче сонце не забудь...

— Ні!—реви, крутисся, хуртовино!

Буре! Будь!..

Якщо ми звернемося до умовно „занепадницьких“ настроїв поета в зв'язку з непою, то побачимо, що їх у великій мірі мотивовано також фізичним станом організму:

— На обважнілі, розпатлані нерви навалилося буднями.

Фізична втома викликає психичну, бажання відпочити, забутися.

Безперечно, не можна зводити елланових „песимістичних“ настроїв виключно до фізіологічних причин—соціальні: несприйняття непи, вірніше тимчасове вагання, відігравали свою роль, додаючи до фізичної втоми ще елементи часткового ідейного розчарування, але не треба

ігнорувати й тих імпульсів, які призводили до реакції проти розчарування.

Це вироблена здавна сила волі, звичка до праці, почуття цілковитої солідарності з своїм колективом: поза колективом — нема життя.

Навіть у самі тяжкі, і для себе особисто, і для спільної праці, часи Василь не міг дезертувати з табору активних борців, хоча б навіть і прикрившись пишною опозиційною фразою. Це робили інші, Василь працював і в хвилини втоми примушував себе працювати за всіляких умов.

Крім того він вірив у неминучість перемоги пролетаріату, не зважаючи ні на які перешкоди й часткові поразки, й тому його праця не була „жестом отчаяния“ „чесної з собою“ людини, що вирішила криваво вмерти при безнадійній ситуації, а свідомою допомогою обов'язково переможному революційному рухові.

Поетом і критиком буденної чернкової праці на користь соціалістичного будівництва був В. Еллан після непи, навіть його індивідуальна лірика просякнута цілком новими психологічними елементами, що характерні саме й тільки для комуніста-трудівника.

Сонце сходить...

— Добрий ранок, сонце!

Ще один бадьорий день приходить,

День життя, роботи, боротьби.

(„Ранок“)

Зрозуміло, що праця для Еллана була не лише обов'язком, а й органічною потребою: він не може без неї уявити свого життя.

Кохану дівчину він умовляє разом із ним іти „в гущу, на завод, в райони“ й розходить з нею через те, що вона байдуже ставиться до його закликів й дає перевагу над масовою працею „тиші книжних тонів“ і „тузі на весняному розмаю“.

Чулий і ніжний В. Еллан не може цілком і тільки віддатися кохання, бо його кличе робота, бо він „боєм до віку відданий“ й не проміняє їх „на червоне ніжне личенко“.

Як гармонійно розвинена людина, В. Еллан не цурається кохання, він дуже тонко й головне своєрідно відчуває нюанси свого й навіть чужого почуття („Парк“), але він може відмовитися від кохання, як і від інших особистих інтересів, якщо вони перешкоджатимуть виконанню соціальних обов'язків.

В почуттях і світовідчуванні В. Еллана багато молодости; він сам у поезіях не раз підкреслює свою емоційну спорідненість із молоддю, як із найбільш життєрадісною і активною частиною людства.

— Я молодий, з молодими вами.

В. Еллан уміє бути молодим; по-молодому відчуває природу, як буяння сил живих, по-молодому бореться проти старих традицій в мистецтві, хоче спалити „старий корабель“ наївної романтики, знищити „старовинні омріяні речі“.

В. Еллан із пролетарською молоддю і проти кволої дегенеративної богемі, що бездарною літературщиною підпирає струхлявілих „богів“ „розоранжереїного“ Парнасу.

Серед вас молодих і прекрасних

В колі ваших заломлених фраз—

Я самий молодий і самий прекрасний,

І самий сміливий з усіх вас.

В. Еллан мав право на цей поетичний вибрик, бо в своїй творчості виявив нову людину з новим світовідчуванням, бадьорим і радісним, з новою пролетарською психикою.

В. Еллан являє собою індивідуальність, що стримить до колективу, а не від колективу, що являє собою невід'ємну частку колективу, його втілений в особі поета образ.

Він частка могутнього організму. Він дужий, бо його підпирає міцна стіна кремезних грудей. Він витончений, бо відчуває найтонші дрожі, всю гаму почувань і рухів усього колективу й мусить їх відбити, виявити — він є екран, світлочутлива фільма, найудосконаленіша грамофонна пластинка.

Він різноманітний, рінзотонний — як різноманітним є мінливий людський рік і гра морських хвиль.

Цю характеристику пролетарського поета, що її дав В. Еллан в статті „До проблеми пролетарського мистецтва“ („Мистецтво“ № 5—6, 1919 р.) найкраще можна прикласти до нього самого.

Тільки в пролетарському колективі можлива така дужа, оригінальна, глибоко ідейна постать.

А що поза колективом — мазня, графоманія або тілілікання. Нездор, дохлятина, ламання.

* * *

В. Еллан не лише творець пролетарської літератури, що дав епохальні для української літератури цінності, він організатор, коли треба, „чорновий“ робітник пролетарського суспільства й зокрема культури.

Велику роль в організації радянського суспільства відіграли сатиричні поезії й віршовані фейлетси, що В. Еллан вирікав ними окремі хиби й зловживання в будівничій роботі.

Не заздрю лаврам писак
І прилизаним трубадурам,
Коли що не гаразд
(Я не гордий)...
Р-раз! Р-раз!
Віршем по морді!..

Звичайно й ця галузь елланової творчості має поза утилітарною ще й художню цінність, як зразок влучної дотепної соціальної сатири.

Дуже цінні критичні статті В. Еллана саме тому, що в них він дуже досконало відчуває соціальну суть пролетарського мистецтва, шляхи його розвитку, викриває окремі збочення і їхні коріння, як тільки вони накреслилися.

Стаття „До проблеми пролетарського мистецтва“, що ми з неї уривки цитували, є одна з найкращих і ґрунтовніших теоретичних розвідок із надзвичайно влучним формулюванням, що не залишає місця ніякому двозначному тлумаченню, ніяким недоговореностям або неясностям.

Пізніше, в часи існування „Гарту“, В. Еллан перший зняв тривогу з приводу ідеологічного „лібералізму“ деяких його членів, хоча це „негліжірування“ чистотою пролетарської ідеології лише накреслювалось у вигляді порівняно „невинної“ проблеми: чи може пролетарський поет захоплюватися жінкою з чужого табору.

Навіть у такій начеб то побутовій дрібниці В. Еллан побачив ідейну безхребетність, що неминуче призводить, коли не дати цьому відсіч, до дрібнобуржуазного переродження.

В. Еллан був організатором і ідейним провідником спілки пролетарських письменників „Гарт“; він не лише давав раду досить різноманітним „колючим індивідуальностям“, що до цієї спілки входили, але й підтягав нові кадри молоді, загартовував їх у боротьбі з ворожими

елементами, виховував із них стійких і переконаних робітників пролетарської літератури, які могли твердо обстоювати принципові засади й підпирати їх зразками справжньої колективістичної пролетарської творчості.

В. Еллан уявляв „Гарт“ не лише, як бойову монолітну спілку справжніх пролетарських письменників („залізо загартується, солома згорить“), він уявляв „Гарт“, як провідний центр радянської літератури й перший на Україні, здається десь ще у 1924 році висунув ідею федерації радянських письменників, за що його ще в свій час „узяли в штики“ всякі прихильники свободи „письменницької індивідуальності“.

Радянське суспільство знає В. Еллана, як організатора, редактора, часом і коректора, складача першої великої газети українською мовою „Вісти ВУЦВК“.

При саботажі й ідеологічній негідності старої інтелігенції, при дуже кволих і молодих кадрах радянської інтелігенції, В. Елланові доводилося надирвати сили на невдячній технічній роботі, поки не вдалося виховати й тут помічників і заступників.

Але й тоді скажений темп праці В. Еллана, що працював до цілковитого згорання організму, не зменшувався, з хворим серцем він усюди хотів сам доглянути й встигнути, і потрібні були категоричні постанови ЦК партії, щоб примусити його лікуватися, бодай в порядку партійної дисципліни.

Але лікуватися для нього не значило відпочивати. При найменшій можливості він знову брався за книжки й папери, хоча це вже межувало з самогубством „у розстрочку“.

В-осени 1925 року підчас пленуму ЦК „Гарту“, на якому виразно позначилася боротьба ліквідаторської що до пролет. літератури течії М. Хвильового з лівою групою периферійної молоді, гартовцям киянам пощастило побачити В. Еллана. Це було місяців за 2—3 до його смерті.

В. Еллан почував себе кепсько, передбачав скору смерть, але надіявся ще років зо два прожити.

Він вразив своєю енергією: плани що до дальшої роботи „Гарту“ (цілком протилежні Хвильовським що до „масовизму“), купа книжок і блокнотів із записками, спроби обміркувати безсонними ночами якісь оповідання, сценарії і надзвичайно кипучий ентузіазм.

Це особливо вражало, бо ми знали, що Елланові лишилось недовго жити.

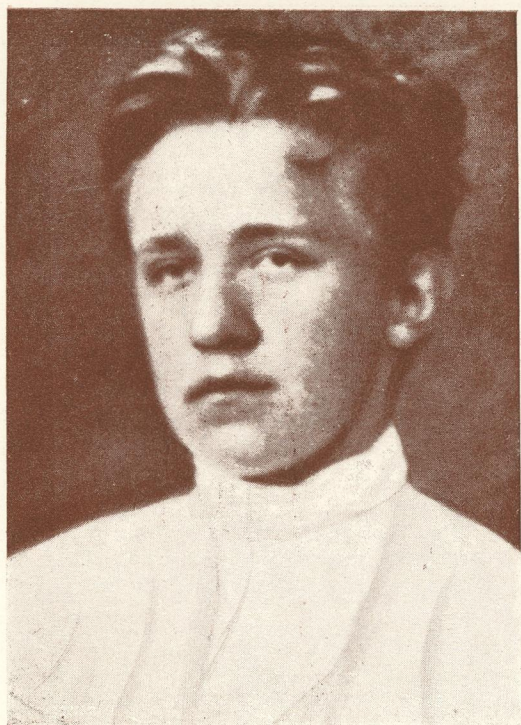
Він розповідав, що остаточно надірвав своє здоров'я в період організації „Всесвіту“, коли тижнів зо два працював цілими ночами, майже не спавши. Аж поки не трапився „вдар“ (частковий розрив тканини серця).

В. Еллан зворушував нас своїм бажанням ще пожити, щоб хоч трохи попрацювати (дословне мотивування).

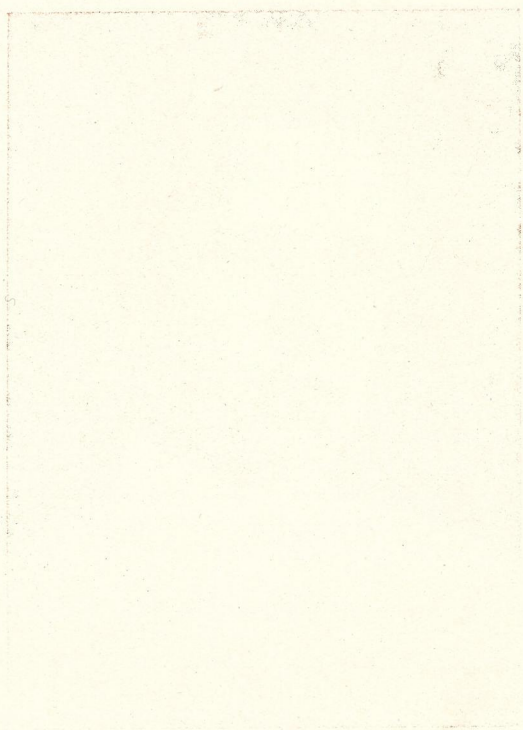
Такий образ В. Еллана, як людини: величний і простий.

Він був справжнім вождем і справжнім товаришем, надзвичайно чулим до тих, із ким здибувався на роботі і в житті. Це була людина нової психологічної формації, витвореної соціальною революцією.

Монолітна постать самовідданого революціонера й глибоко-ідейного поета буде завжди зразком для пролетарської молоді.

В. ЕЛЛАН-БЛАКИТНИЙ
в дитячих роках.

ВАСИЛЬ ЕЛЛАН—БЛАКИТНИЙ

Спогади

Блажен, хто горить, бо від нього
лишається попіл, а не гній.

В. Поліщук.

Обідраний і босий, після тифу й фронтів я попав у Харків, ще темний і голодний Харків—із плакатами на мурах, заклопотаними парт-робітниками й виснаженими робочими. Ще не диміли труби фабрик і заводів. Але вже одгриміли фронти й більше було впевнености в кроках і надій в очах.

Я прийшов до редакції газети „Вісти“ на збори секції пролетарських письменників. Там були Блаkitний, білявий і надхнений більшовик із синіми й туманними очима й нервовими рухами, Володимир Коряк у довгій військовій шинелі, метушливий і балакучий (коли він говорив, він казково зростав на моїх очах, розсовувались стіни, і голова його тонула в зорях харківської ночі...), спокійні й мовчазні Арський і Майський—повні й поважні, Рижов, Хвильовий і Кулик.

Я одразу попав у рідне і просте оточення. Вони слухали, хвалили мої вірші і прийняли мене до своєї секції.

В Кулика була лагідна хода, золота борідка й теплі слова для мене. Хвильовий все хвилювався і не міг усидіти на місці—зеленоокий і чорнобровий, він більше слухав.

Майський чомусь нагадував мені хлопчика, що поважно розглядав на сонці стеблину. Цей хлопчик був в його очах на тлі синіх вітряків і мрійних могил України. В нього було добре русяве обличчя і міцні й ніжні руки робітника.

Від Арського віяло крицею і туманом Ленинграду, а Рижов, уже старий, у хутряній шубі і в запалі юнака, говорив про якусь демоничну поезію, чим мене особливо здивував. Демони й боги були вже в Чорнім морі.

За вікном глухо шуміла Сумська вулиця, пропливали каганці візників, і гримів брук од грузовиків і кроків червоноармів. А тут точилися палкі дебати про шляхи пролетлітератури, й за зеленим столом редактора сидів Еллан і в перервах писав передову статтю до „Вістей“. Круг стола химерно метушилась тінь Коряка, і то падав, то підіймався його переконуючий голос.

Ця світла кімната, м'яка канапа з трюмом, бронзовий бюст римського патриція і мутні плями наших обличь. Ми були манесенькою крапочною, що світила ще кволо на тлі тих голодних і чудесних днів.

Потім я ходив до Кулика й Еллана. Кулик читав мені вірші Еллана й Чумака. Особливо він любив читати вірш Еллана „Повстання“:

... жалібні Шопена звуки

розіллє ридаючи рояль...

про яке Еллан соромливо й винувато казав, що Кулик зве це місце інтелігентщиною.

В Еллана часто збирались товариші. Нас завжди тягнуло до нього. А він там читав поезії, свої й чужі, розповідав про нові наукові досягнення і давав нам читати книжки, яких ми не повертали йому.

Часто я заходив до „Вістей“ і одривав його від праці своїми віршами. Він світло підіймав на мене свої очі, ще повні гніву й задуми,

слухав мене, коротко й гостро казав свої думки й знову нахилив голову над своєю вічною роботою.

В театрі „Мусурі“ артист читав для селян його, Блакитного поему „Електро“. Василь слухав і був повний її ритму, дзвенів ним і в особливо патетичних місцях рот йому сіпався, як од удару гармати.

Завжди в піднесеному настрої, з вічно напруженими нервами й гарячими очима він був подібний до шматка вогню, повний революційної електрики й активності. Ніколи, ніколи я не бачив його в пригніченому стані. Щоб не було, він завжди був блакитним Василем із задирикуватим голосом, чіткими рухами й золотими очима комунара. Особливо він любив поезії короткі, чіткі й гострі. Він казав, що так треба писати, бо така доба.

Він був дійсним центром „Гарту“ і його ідеологічним ватажком. Тільки він міг вести нас у тьмі суперечок. Бо ніхто не вмів так чітко бачити перспективи й накреслювати їх. Він нас мирих, підбадьорював і було ясно з ним. В силу своєї експансивності й поетичної амбіції ми іноді йшли проти нього, провалювали його пропозиції на зборах „Гарту“, рвали йому нерви. А він дивився на нас усе розуміючим зором, і потім виходило, що він був правий, а ми ні.

Він завжди пропагував поезію на основі виробничих ритмів і мотивів. Він казав, що тільки такою повинна бути пролетарська поезія. І раз, коли він це казав на зборах „Гарту“, я розсердився і почав доводити, що робітничкові обридли й нудні виробничі мотиви в поезії, що він од стуку молотків і ремінного шуму ніде не може втекти, що вони переслідують його навіть і уві сні; що така поезія потрібна людям, які не приймали активної безпосередньої участі у виробництві, і, звичайно, їм приємно послуhati, як шумлять машини й дзвенять варстати.

Блакитний всміхнувся і сказав:

— Да, така література потрібна інтелігенції.

В ньому не було впертості претендентів на ідеологів, він завжди рахувався з думками, які правильно освітлювали його думки, підпирали нашу загальну систему, навіть порушуючи або ставлячи з голови на ноги окремі його положення. Він не був консервативний і засохлий дилетант. Він умів із хаосу наших думок брати потрібне й давати певну систему. Коли він помилявся і йому це доводило, він погоджувався і йшов далі, а не гальмував зайвою впертістю загального процесу. Це був дійсний колективіст. Він казав, що буржуазні письменники тому були такі великі й сильні, що вони жили повним життям своєї класи. Отже, пролетарським письменникам треба теж жити повним життям своєї класи: приймати участь у партійній, громадській роботі, бути в курсі кожного нового нашого досягнення, кожної нашої хиби; своїм мозком, зором і словом бачити всі пори нашого життя, бути руйнатором старого побуту, творцем і активізатором нового. Тільки тоді ми будемо міцні й неодривні від своєї класи. А решта — богемщина. Він мислив діаметрально протилежно, коли зустрічався з старими положеннями, чи в одвертій чи в замаскованій формі.

В „Гарті“ були комунари й позапартійні. Синьоокий Еллан казав, що коли хто з комунарів із-за богемських причуд покине партію, то йому не місце і в „Гарті“, бо „з нами працюють тільки ті, хто йде до нас, а не від нас“.

Були холодні дні. В мене не було кімнати, і Василь дозволив мені жити на горіщі „Вістей“, в колишній редакційній церкві Юзефовича. Вночі, коли було нудно й холодно, я сходив униз і читав вірші товаришам, що оточували Блакитного. Писали вірші (акростіх). Блакитний написав на мене.

Пам'ятаю лише один рядок—Юнак з очима п'яними...

Та тоді не було „гіркої“ і в мене очі були п'яні від голоду.

Було весело й щасливо. Блакитний часто годував нас і давав нам гроші.

Не любив Василь, коли революцію плутали з коханням і часто гудив мене за це. В мене була руська поема „Четыре года“. Еллан казав, що вона йому нагадує кавказький пояс. До нього приходили комунарки-дівчата, замріяно дивилися в його холодні очі і слухали його слова. Він був, як магніт і майже ніколи не був сам, його завжди оточували товариші.

Пам'ятаю ще перший раз, коли я прочитав його поему „Електро“, я закохано марив побачити живого Еллана й пішов до нього додому. А він одчинив мені двері в одній білизні і знову ліг на ліжку. Я тоді трохи розчарувався.

Поет і організатор світла й універсальна людина. Фундатор. І як часто пізні зайві жалі роздирають нам груди. Це так, як умре батько або брат, якому ти часто робив прикро, і як ти до пристрасти й неможливої туги хочеш, щоб він був живий.

Як часто доводиться пригадувати його слова:

Я буду спокійним,
Залізні, знайте.
Видумали смерть—
Вмирайте.

Це робить тебе спокійним, гіпнотизує і заковує.

Я буду спокійним.

Порвалося багряне серце, не дивляться на нас його світлі й бадьорі очі. Чуєш так смертно й неможливо, що ти безсилий проти чорної і безглуздої руки, що виринає перших хоробрих із наших лав.

Уходять велетні з наших лав.

Любі товариші!

Давайте берегти соратників Василя. Їх усе меншає. Але вони ще є між нами й такі дорогі вони нам, ці огні революції. Я не пишу їх імен, але ми їх знаємо. Більше таких не буде. Прийдуть нові, але інші. Була доба велетнів, коли одна людина мусила заміняти багатьох, і вони приходили, горіли й згорали. Одійдуть дні впертої й дрібної роботи. Своїх усе більше. Та велетні одходять від нас.

Лишаться їхні думки, автографи, пам'ятники, але не буде, ніколи не буде з нами їхніх теплих рук, рідних і надхненних очей, їхнього огню, такого молодого й непереможного.

Жорстокі й прекрасні дні одлетіли від нас і відходять жорстокі для ворогів і прекрасні для нас товариші.

Харків.